

50 jaar Antwerpse Raad van Kerken

1972-2022

Historisch essay

Dick Wursten (29 september 2022)

Inleiding	1
De aanloop	2
De menselijke factor.....	4
Gemengde huwelijken.....	5
Pragmatische interkerkelijke samenwerking	6
Collegiale vriendschap.....	8
De Groenenborgerlaan.....	8
De Schotense connectie (Vita et Pax).....	10
De oprichting	13
De werking.....	15
De organisatie.....	21
Van beweging naar vereniging	21
Van vereniging naar instituut	24
Instroom van vrije kerken	25
Bronnen	26

Inleiding

“Een historicus kan geen bezoek brengen aan een archief, of hij wandelt naar buiten met een hoofd vol verhalen”. Dat is mooi gezegd en zeker ook van toepassing op het (nog ongeordende) archief van de ARK. Echter de boutade stopt hier niet: “Van al die verhalen zijn er maar enkele geschikt voor publicatie, omdat de meeste geen begin en geen einde hebben.” Veel verhalen zijn anekdotisch, d.w.z. je valt ergens middenin, hoort een flard, ziet een deel en dan is het weer voorbij. Wat de ARK betreft: Er is wel een begin als het over de *organisatie* gaat (de oprichtingsdatum: 18 oktober 1972), maar dat is geen begin in de zin dat je daarmee het verhaal kunt starten. De oprichting was een kristallisatiepunt (eindpunt had ik bijna geschreven) van heel veel verschillende processen die al lang bezig waren, en niet alleen in het Antwerpse. Om dat stuk dus zelfs maar enigszins correct te vertellen moet je een aanloop nemen, een lange zelfs. Hele stukken kerk- en theologiegeschiedenis moet je evoceren, en dat met de *couleur locale d’Anvers*. Je moet weten wat er zo ongeveer speelde op het kerkelijk vlak in de periode voor 1972, je moet het krachtenveld aanvoelen (en het mijnveld kennen). Dan kun je misschien beginnen te vatten waarom de toenadering tussen christenen uit diverse kerkelijke instituten in de jaren 1960-1970 in Antwerpen zó uitpakte dat er een ARK werd opgericht. Niet dat dat een

noodzakelijkheid was, maar achteraf hebben ook contingente gebeurtenissen een eigen redelijkheid. Komt nog bij, het verhaal van de ARK is ook nog niet af. De organisatie is nog in volle ontwikkeling, en dat betekent dat ook de manier waarop de ARK z'n eigen verhaal vertelt, nogal kan variëren. Het verhaal wordt tijdens het vertellen bijgesteld.

Wat ik hier aanbied is dus niet 'de geschiedenis van de ARK', maar een aantal momentopnamen uit de veelbewogen geschiedenis van de ARK. Meer kan het ook niet zijn. Daarbij heb ik geprobeerd om invalshoeken te kiezen, facetten naar voren te halen, die licht werpen op het geheel. Een poging is het, meer niet, een essay.

In het 'begin' zit een *beginsel* verborgen, dat ook nadien – en eigenlijk tot op vandaag – bepalend is voor de werking; bepalend zowel in inhoudelijke zin als in de betekenis van 'begrenzend'. Dat betekent dat het eerste deel van dit essay zal bestaan uit een uitgebreide beschrijving van *de aanloop naar de oprichting van de Antwerpse Raad van Kerken in 1972*. Dit stuk is geschreven vanuit nieuwsgierigheid: Waarom werd er in Antwerpen een Raad van Kerken opgericht? Dat is niet zo vanzelfsprekend als het nu klinkt. In Brussel is er bijvoorbeeld geen. En in Nederland zijn er legio, maar die werken anders. Wat maakte de situatie in Antwerpen zo, dat het daar wel gebeurde; en welke krachten, omstandigheden bepaalden dat het de vorm kreeg die het kreeg. Dit verhaal is ook na 50 jaar nog heel leerrijk. Als vanzelf komen enkele karakteristieke elementen van de *werking* aan bod die zich na de oprichting dan begint te ontvouwen. Geen opsomming van wat er allemaal is georganiseerd, met jaartallen en cijfers, maar een karakterisering van de *soort activiteiten* waarmee de ARK haar missie heeft proberen vorm te geven. Tenslotte sta ik nog vrij uitgebreid stil bij de *organisatievorm* van de ARK. Deze blijkt namelijk vanaf het begin erg ingewikkeld te zijn, om niet te zeggen ondoorgrondelijk, ook voor de oprichters en leden zelf. Ook is er steeds weer discussie over wie er nu eigenlijk lid is, wat een lid is, en wat er van leden wordt verwacht. Hoewel dit technisch en theoretisch lijkt, is ook dit deel wel degelijk inhoudelijk van belang. Het zegt namelijk veel over het onderwerp zelf: wat is een 'kerk', hoe zien wij onszelf? Dat blijkt nogal te verschillen. En als de diverse groepen het hierover eigenlijk niet eens zijn een 'raad van Kerken' willen vormen, wat wordt dat dan? Wat is het 'kerkelijk gehalte' van de Raad? Veelzeggend is dat in de eerste jaren de ARK zichzelf zowel een *Council* als een *Fellowship of Churches* noemde. Omdat dit onderwerp bijna nooit gethematiseerd werd (wordt?), leidde dit tot onderhuidse spanningen: Wie is het die daar met mij aan tafel zit? En namens wie of wat spreekt die persoon? en – ook belangrijk - namens wie niet? En wat is zijn/haar engagement, zijn belang? Samenwerken met anderen roept onvermijdelijk vragen op over de eigen identiteit (wie ben ik?) en de gezamenlijke missie (wat moeten we als kerk in de 20ste, 21ste eeuw eigenlijk doen?). In dit deel zullen we zien hoezeer de ARK veranderd is in de loop van de afgelopen 50 jaar, en hoe ze – tegelijk – zichzelf ook trouw is gebleven.

De aanloop

Laten we voor we beginnen de olifant in de kamer benoemen. Dan hoeven we ons niet elke keer verbaasd af te vragen waarom bepaalde dingen wel en andere niet lukten. De Antwerpse Raad van Kerken is opgericht in een land waar eeuwenlang maar één Kerk kon/mocht bestaan: 'christelijk' werd hier met de 'k' van katholiek geschreven. Dit is een niet te onderschatten feit/gegeven dat ook vandaag nog doorwerkt in de werking. Bij 'Kerk' denkt men hier te lande nog steeds automatisch aan de rooms-katholieke kerk, inclusief alle para-kerkelijke organisaties (van kloosterordes, missies, tot politieke partijen, verenigingen, scholen, scouts, ziekenfondsen en gezinsbonden). Naast deze maatschappelijke mastodont met zijn sterke ambtelijke, hiërarchische structuur en zijn enorme netwerk aan organisaties, zijn al die andere christelijke

groeperingen (of ze zich nu kerken noemen of niet) lilliputters. Dit was 50 jaar geleden nog zeer goed zichtbaar en voelbaar. Het waren de nadagen van het rijke roomse leven. Maar ook vandaag is in de perceptie van de doorsnee Vlaming niet echt anders. Hiermee nauw samenhangend is dat al die andere christelijke kerken en groepen in Vlaanderen door velen toch eigenlijk als 'vreemd', niet-eigen, allochtoon worden gepercipieerd: Ze zijn 'niet-Vlaams'. Protestant? Dat zijn Hollanders, of Duitsers (maar die noemen zich 'Evangelisch'. Of is het nu Luthers? En hoe zit het dan met Calvin en de Franse hugenoten. Verwarrend allemaal), etc.

Terzijde: Toen ik in 1985 naar Antwerpen verhuisde, kocht ik een plattegrond van de stad (zo'n ingenieuze Falkplanversie, patent-folded, waarop ook de randgemeenten stonden, wel handig voor het pastoraat in een parochie die niet bepaald rond de kerk woonde). Daar stond de protestantse kerk van Antwerpen aan de Lange Winkelstraat vermeld als 'Ned. Herv.', d.w.z. 'Nederlandse Hervormde Kerk'.¹ Tussen 1821 en 1830 was dit correct, daarna niet meer. Toch klopt de fout wel. De kerkgemeenschap was tot ver in de 20ste eeuw sterk georiënteerd op het Noorden, zowel qua leden als qua werking. Niet voor niets was in de achtertuin van deze kerk ooit de *Burgemeester Marnixschool* gesticht, in origine een protestants-christelijke basisschool ressorterend onder het Nederlandse ministerie van onderwijs.²

De 'Orthodoxe Kerk' wordt niet voor niets vaak 'oosters-Orthodox' genoemd. Ze heeft daar haar wortels, net als de meeste van haar leden. En als daarbinnen gespecificeerd wordt, gaat het vaak per nationaliteit (Russisch, Grieks, Oekraïens), terwijl kenners dan spreken over metropolieten en autocefale kerken. Politiek-juridisch mag op veel plaatsen in de wereld kerk en staat gescheiden zijn, dat wil niet zeggen dat in de hoofden en harten van de mensen zo is. Trouwens: Ook de *nieuwe christelijke kerken* zijn vaak uitheems van origine: Assyrische, Arabische of Pakistaanse vluchtelingenkerken, Amerikaanse, Afrikaanse en Zuid-Amerikaanse pinksterkerken (vaak ook nog eens opgesplitst per taal en/of regio van herkomst). Terminologisch begint de Vlaming ervan te stotteren: Je leest dan over 'evangelistische' kerken ('evangelical' is het juiste woord, onvertaald). Kortom: niet-katholieke christenen zijn in Vlaanderen vaak van vreemde origine. Er zijn ook andere. Zeker. Maar wie zal ontkennen dat er een kern van waarheid in zit: Kerkelijke en etnische toebehorigheid vallen vrij vaak samen, en dat geldt breder dan alleen voor het christendom.

Deze olifant benoemd zijnde, is meteen ook een eerste aanzet gegeven voor het antwoord op de vraag 'waarom er in *Antwerpen* een Raad van Kerken is opgericht'. Antwerpen is een havenstad, een metropool. Daar komt de hele wereld over de vloer, niet alleen vandaag, nee al sinds mensenheugenis. Waar een beurs is (en de *Nieuwe Beurs* dateert al van 1531!) worden niet enkel goederen verhandeld, maar ook gedachten en ideeën. Mensen ontmoeten elkaar, en als ze bij elkaar over de vloer komen, gaan ze vanzelf ook over meer dan koetjes en kalfjes praten. Handelspartners, geld- en migratiestromen, zorgen in een havenstad dus altijd voor een merkbare aanwezigheid van andere volken en culturen (en dus religieuze voorkeuren). En niet onbelangrijk: Na verloop burgerend deze groepen in en worden onderdeel van het sociale weefsel van de stad zelf. Lodovico Guiccardini besteedde in zijn beschrijving van Antwerpen (16de eeuw) niet voor niets een apart hoofdstuk aan de 'buitenlandse kooplieden' en laat zien dat door hun

¹ De twee andere protestantse kerken op de kaart worden aangeduid als 'Evang' (Evangelisch, Bexstraat) en 'Geref' (Gereformeerd, Sanderusstraat), ook niet correct maar wel begrijpelijk. De fusie tot VPKB dateert pas van 1979. De Anglicaanse kerk staat er wel goed op, zelfs met toenaam: St. Boniface.

² Opgericht in 1926 vanuit de kerk van de Lange Winkelstraat, naar Schoten verhuisd in 1989. Het werd een vrije gesubsidieerde basisschool in 1998, toen Den Haag de subsidiekraan dichtdraaide.

aanwezigheid 'de hele wereld' in de stad present is. Je kunt vreemde talen horen, exotische gebruiken en gewoontes zien, en je desgevallend verdiepen in de bijbehorende opvattingen en zienwijzen. Je mag ze zelfs 'navolgen als je wilt', want in de Nederlanden en in Antwerpen in het bijzonder, waren de mensen (en hun gedachten) ook toen al relatief vrij.³ Iets soortgelijks gebeurt ook in de 19de eeuw, toen met de Duitse ondernemers en handelshuizen opnieuw een hele andere wereld de stad binnenkwam. Terwijl ze zich settelden en integreerden in het sociale weefsel van de stad, bouwden ze een eigen sociaal-cultureel netwerk uit: zeemanshuizen, zangverenigingen, klinieken, hotels, cafés, en kerken. Eerst één, maar in de tweede helft van de eeuw, waren er zodoende twee grote *Evangelische* (Duits-protestante, Lutherse) kerken in Antwerpen te vinden.⁴ Ook de andere protestantse variant die de godsdienstoorlogen heeft overleefd, het calvinisme, is nooit ver weg. In Nederland heeft immers de 'Nederlandse hervormde of gereformeerde Kerk' eeuwenlang een politiek privilege gehad. Als je de Schelde afvaart, vaar je er doorheen. Je kon en kunt er in Antwerpen (stad en provincie) dus niet omheen: Ze zijn er, ze wonen er, Nederlanders, en vaak waren (zijn?) die op z'n minst cultuur-protestanten. In den vreemde zoeken ze elkaar ook nadrukkelijker op dan thuis, en vinden elkaar op meer terreinen dan alleen de 'Hollandse club'. Zo kwamen diverse kerkelijke denominaties elkaar in België tegen en verenigden zich al tot één kerk lang voordat ze in het thuisland zelfs maar aan het 'samen-op-weg' proces waren begonnen. Protestanten moesten eerst elkaar nog vinden, voordat de rooms-katholieke burens als broeder/zuster werden (h)erkend. Hoewel ook in België de diverse protestantse stromingen soms lijnrecht tegenover elkaar stonden, bij momenten trokken ze ook samen op, zeker als het para-kerkelijke activiteiten betrof: jeugdwerking, evangelisatie, armenzorg. De brede oecumene (d.w.z. inclusief de *romana*) komt uit de startblokken op het moment dat de protestantse oecumenische beweging haar eerste verwezenlijking op Belgische bodem viert: 1979 is de geboortedatum van de Verenigde Protestantse Kerk in België (VPKB), waarin drie protestantse kerkgemeenschappen fusioneren.

Hoe is het dan begonnen? Ik wil enkele zaken noemen die allemaal op een eigen manier een cruciale rol hebben gespeeld in het ontstaansproces van de ARK. Dat wil zeggen: laat je ze weg, dan kun je het verhaal van de ARK eigenlijk niet vertellen. Als ik die verschillende aanzetten onder één hoofding moet vatten, dan valt op dat oecumene *mensenwerk* is, en dat niet in de negatieve maar in de positieve zin des woords.

De menselijke factor

Kerkgrenzen kunnen in systematische theologische werken en kerkjuridische geschriften wel heel precies getrokken worden, dat neemt niet weg dat mensen in het reële leven toch eigenlijk eerst 'mensen' zijn, en dan pas 'lid van deze of gene religieuze groep'. Gelukkig maar. En: Dat is altijd al zo geweest, ook in de tijden dat contacten met 'ketteren en schismatieken' (Mechelse

³ "Dese Cooplieden onderhouden der stadt wetten ende statuyten, voorts leven cleeden ende doen alle andere dinghen vryelijck naer heur maniere: want de vreemdelinghen hebben voorwaer t'Antwerpen ende in alle dese Nederlanden meer vrydoms, dan erghens elders ter wereltd. Soo dattet een wonderlijck dinc is, soo groote t'samenmenginghe van soo veel menschen ende sinnen te sien, jae noch wonderlijcker de menigherley verscheyden spraecken te hooren: soo dat men sonder verre te reysen, in een stadt de natuere, ghewoonten ende manieren van veel Natien mach mercken, ende de selve navolgen, ist dat men wilt. Hier door comt dat t'Antwerpen, mits soo grooten hoop vreemdelinghen, altijt nieuwe tydinghen zijn van de gantsche wereltd." Lodovico Guicciardini, *Beschrijvinghe van alle de Neder-landen* (ed. Petrus Montanus). Fibula-Van

Dishoek, Haarlem 1979 (facsimilé van uitgave 1612), p. 93.

⁴ Eerst huisde de Duitstalige 'Evangelische' gemeente ('Gemeinde' is Luthers vertaling van 'ekklesia') in de protestantse kerk aan de Lange Winkelstraat, maar in de jaren 1880 vormde zich een tweede kerkgemeente, die in 1893 de *Christuskirche* aan de Bexstraat in gebruik nam (gesloopt 1976).

catechismus) ten strengste verboden waren. Ook toen kwamen protestanten en katholieken – om ons daartoe te beperken – elkaar tegen. En ontmoetingen zijn nooit vrijblijvend. Ik noemde de handelscontacten al, maar vandaaruit en rondom ontstaan er ook gewone intermenselijke contacten: mensen worden elkaars burens en komen bij elkaar over de vloer. Ze laten zich niet opsluiten in hokjes, zeker niet als ze in een hyper-diverse stad wonen. Ze komen elkaar tegen op straat, op café, in de danszaal, en dan ook op buurtfeesten en zo komt *met de buurman of buurvrouw* ook het ‘andere’ het leven binnen. Vriendschappen ontstaan, het gedeelde leven leidt tot samen leven en samen werken, En dat gaat verder dan het nuttige alleen. En ja: zo groeit er ook wel eens... liefde.

Gemengde huwelijken

Ookal was het verboden, en kon het kerkrechtelijk niet, en werd er door de dominee en de pastoor, (en door de buurt en door de familie) tegenin gepraat: soms sprong de vonk toch over tussen een katholiek meisje en protestantse jongen of vice versa. Verliefdheid vraagt niet naar kerkelijk lidmaatschap, ook niet in de 17de eeuw (en alle voorgaande en daaropvolgende eeuwen). En altijd heeft de kerkelijke macht zich bedreigd gevoeld door zulke spontaan ontstane banden tussen mensen. Soms bleek de liefde, het leven, sterker dan de leer en trouwde het verliefde koppel (ookal moest het dat clandestien doen), of trok weg, naar de grote anonieme stad. Veel vaker (meestal, vrees ik) verloor het leven het van de leer en werd wat spontaan was gegroeid met geweld afgesneden. Maar uitroeibaar was het niet. Liefde is per definitie grensoverschrijdend.

Terzijde: Ik herinner me Anna van der Weg (2/3/1895 – 19/6/2003). Ze was niet alleen ooit bijna de oudste inwoner van Vlaanderen, maar ook nog een geboren Friezin. Toen ik haar leerde kennen woonde ze in Mortsel, en was al lang weduwe. Ze was geboren in Oudega en had haar man leren kennen in de gelagkamer van de herberg van haar vader in Wijckel, tijdens de eerste wereldoorlog. Hij, Frans Verboven, was een Belg, een onderwijzer uit Geel. Hij was in 1914 gemobiliseerd en dan naar Nederland gevlucht en geïnterneerd (één van de 33.105 Belgische soldaten die toen in Nederland zijn opgevangen⁵). Hij was ondergebracht in haar dorp en blijkbaar was er een vonk overgesprongen. Om een lang verhaal kort te maken: ze zijn in 1917 getrouwd. Na de oorlog wilde Frans terug naar huis om de draad van zijn leven weer op te vatten. Anna ging mee, naar dat verre vreemde land (meer dan een dagreis van haar geboortedorp, vertelde ze: met de boot over de Zuiderzee, dan met de trein en de bus en de paardentram). En katholiek worden? Het werd eigenlijk van haar verwacht. No way: ze was een Friezin, en een protestant: Dus ze bougeerde niet. Ze zocht een ‘hervormde kerk’, vond die eerst in Brussel, en toen ze in Mortsel gingen wonen sloot ze zich aan bij de ‘Evangelische Zendingkerk’ in de Bexstraat te Antwerpen. Daar heb ik haar 70 jaar later ontmoet. Was er ruzie, waren er spanningen met familie, de burens, het dorp? Nee, zei ze, dat viel best mee. Ze was ‘anders’, zeker, maar eens de kou uit de lucht, ging het prima en werden ze vrienden. Ze was volledig geaard in haar straat in Mortsel, deze Friezin uit Oudega. En de kinderen? Oecumenisch opgevoed avant la lettre. De ouders moesten daarvoor overigens wel zelf het wiel uitvinden, de kerkelijke professionals (pastoor èn dominee) werkten op dat punt eerder tegen dan mee.

Is dat de bron van de oecumene? Ja, ik denk het eigenlijk wel. Theologie komt later, is een tweedelijns activiteit. Ze geeft achteraf argumenten om bestaande praktijken goed te praten, te

⁵ In het begin van de oorlog zijn er naar schatting 900.000 Belgische burgers naar Nederland gevlucht. Na het bevrozen van de oorlog op het Westelijk front keerden er ca. 800.000 terug.

verdedigen (apologetiek), dan wel andere opvattingen en ideeën te bestrijden. Het moge duidelijk zijn: eeuwenlang had de officiële kerkelijke leer de ‘pragmatische oecumene’ waartoe gewone mensen – al samen levend – soms besloten, veroordeeld en bestreden. Net zoals men de ‘pragmatische tolerantie’ die er maatschappelijk vaak wel was, probeerde weg te zetten als zedelijk verval en zieleheil bedreigende dwaling. Maar toen die praktijken steeds couranter werden, en de officiële kerk z’n macht over de gewetens en moraal van de mensen begon te verliezen – beide voorwaarden moeten vervuld zijn, wil er iets veranderen – begon ook de theologie te bewegen, en dan ook de kerkelijke leiding (dat is bijna altijd de laatste in de keten. Die komt pas in actie als het niet anders meer kan. Instituten zijn ingericht om te blijven duren). In die zin lijkt het me juist om te zeggen dat de kwestie van de *gemengde huwelijken* echt iets in gang heeft gezet, zeker omdat de vragen die de gehuwden stelden, pertinent waren en de trouwlustigen zich ook steeds minder vaak met een kluitje in het riet lieten sturen. Waarom mocht hun relatie, verbintenis, niet in de kerk ingezegend worden? Zijzelf voelden de ander aan als ‘van God gegeven’. En de pastoor en/of dominee konden praten als Brugman, zij gaven niet meer toe. Meneer pastoor wilde dan wel ‘dispensatie’ aanvragen om toch voor kerk te mogen trouwen, maar dat kon dan enkel in de sacristie. En in de slechtste gevallen – *adding insult to injury* – negeerde meneer pastoor dan soms zeer nadrukkelijk de ‘protestantse’ aanwezigen. En dan kregen ze kinderen, en moest er gedoopt worden. Natuurlijk. Maar de doop van de een werd door de ander niet erkend. En meer nog dan het huwelijk raakt die vraag aan het kerk-zijn zelf. Logisch dat velen – als ze daarop een njet botsten – de kerk de rug toekeerden. En logisch, dat degenen die toch bleven zich op een bepaald moment niet langer in de hoek lieten duwen. Ze eisten hun plaats op, gelijkwaardig. Het heeft grote gevolgen gehad. Ik kom er nog over te spreken.

Pragmatische interkerkelijke samenwerking

Om echter van pragmatische tolerantie en privé-oecumene te komen tot een officiële erkenning van de ander, moet het incidentele en individuele overstegen worden. Dat zien we overal in de Westerse wereld gebeuren. Aan het eind van de 19de eeuw begint dat. Kerkelijke grenzen worden poreus en na Wereldoorlog II beginnen vooroorlogse kerkmuren-overstijgende initiatieven die al tussen beide oorlogen hun krachten hadden gebundeld in twee grote internationale bewegingen: *Faith and Order* (geloofsleer, kerkvisie en liturgie), en *Life and Work* (actie in en voor de wereld) samen te vloeien. De oorlog vertraagt de stichting, maar verhoogde het gevoel van urgentie: In 1948 was het zover. Dan wordt in Amsterdam de *Wereldraad van Kerken* opgericht. NB: de oudste kerken hebben de meeste moeite om het meervoud te erkennen. De Oosterse tak (Orthodoxie) doet uiteindelijk wel mee, maar schoorvoetend, en de Westerse tak (rooms-katholieke Kerk) wordt geen lid. Waarom zou ze? Zij is immers de enige ware Kerk, zij heeft de ‘stoel van Petrus’. Laat de anderen maar terugkeren (encycliek *Mortalium Animos*, 1928). De enige opening, die ze na een heel kort moment van echte oecumenische openheid (zie onder), nog wil maken, is naar de Orthodoxie toe. Die mag men ontmoeten en die moet men leren kennen, maar ook dan nog zonder territorium af te staan. De kennismaking is namelijk vooral liturgisch geïnteresseerd (ritus, Chevetogne, zie onder). Geen oecumene, geen hereniging. Zelfs daar geldt eigenlijk: terugkeer (met behoud van liturgie). Zo’n redenering moge overtuigend klinken voor de binnencirkel, de *ingroup*, maar daarbuiten werkt het niet. Sterker nog: Voor andersgelovigen klinkt zo’n visie beledigend. En de houding is neerbuigend, ‘condescending’, zoals de Engelsen zo mooi zeggen. Zo gaat dat dus *niet* als je samen wil leven als christenen.

Ook in Antwerpen zoeken mensen van christelijke huize elkaar op, over kerkgrenzen heen, en als de protestanten elkaar gevonden hebben, dan beseft men dat men de rooms-katholieke broeder en zuster mist. Die wil men er ook graag bij betrekken. Ookal kan het officieel niet, ook hier geldt:

Men komt elkaar al lang tegen, ook in para- en perikerkelijke middens, en men kan en wil elkaar – juist in het uitoefenen van het eigen kerk-zijn, de missie, de roeping – niet langer negeren. Na de (en *naast*, maar tegelijk ook *als*) ‘gewone mensen’ beginnen ook voorgangers van diverse kerkgemeenschappen en parochies elkaar te kennen, te waarderen. Rooms-katholieke aalmoezeniers die in de haven werken (vanuit Stella Maris) ontmoeten hun Lutherse collega’s (Duitse zeemannsmissie en de Scandinavische zeemanskerken), en ook die andere protestantse collega’s (Britse en Amerikaanse presbyterianen, Anglicanen en het Nederlandse Centrum voor Varenden). Iedereen is ijverig bezig zijn eigen kudde te hoeden, en doet daarvoor ongeveer hetzelfde. Ze stellen het snel vast. Waarom zouden ze dan ook niet samenwerken. Het rooms-katholieke ‘Stella Maris’ aan de Italiëlei begon aan haar transitie tot het oecumenische *Antwerp Seafarers’ Centre*. Verder kwamen sinds 1961 op initiatief van priester Remi Mens (1925-2009) een aantal pastores samen in een *Ecumenical working group of Pastors* (in eerste instantie vooral ex-pats, later werd dit verbreed). Remi’s vriendschap met de eerste pastor van de *American Protestant Church* in Antwerpen, ontstaan tijdens beider studie pastoraal-psychologie in Leuven, zat hier natuurlijk voor iets tussen. Dezelfde vriendschap leidde trouwens ook tot nog iets anders: de oprichting van Tele-Onthaal in 1965.⁶ Als medepastoor in de Heilige Geestparochie krijgt hij hiervoor de beschikking over een leegstaand winkelpand in de Jozef de Bomstraat 26 te Antwerpen. Frans van den Brande, toen nog student theologie, wordt door Remi in 1961 naar aanleiding van zijn scriptie over oecumene bij de werking van de *Ecumenical working group of Pastors* betrokken en nam na zijn priesterwijding in 1964 de taak van coördinator over. Niet te onderschatten is dus hoezeer interkerkelijke samenwerkingsverbanden die zich op iets anders richten dan het parochiale werk, zoals bijv. categoriaal pastoraat: haven, gevangenis, sociaal werk, ziekenhuis, jeugd, vaak de bodem hebben bereid om ‘over de kerkmuren’ te kijken. Vaak zijn ook de *niet-kerkelijke* verenigingen hierbij de voortrekkers. Denk bijv. aan de YMCA/YWCA, al actief in Antwerpen sinds de tweede helft van de 19de eeuw (*Union Chrétien des jeunes gens*, UCJG), waar kerkgrenzen oplosten als men ‘s avonds in de jeugdherberg andere jongeren ontmoette. Vieringen, avondsluitingen werden spontaan oecumenisch, inclusief ‘het breken van het brood’. Van canoniek recht had men nog nooit gehoord, en/of men had er lak aan. De oecumenische ervaringen die jonge mensen daar hebben opgedaan, hebben ze meegenomen naar huis, niet in het minst in België. Zo is één van de initiatiefnemers om als jongeren over kerkgrenzen heen samen te komen, de latere predikant van de Belgische Zendingkerk, Philippe Hoyois, en wordt de vrouwelijke afdeling van de YMCA (YWCA) in 1926 boven de doopvont gehouden door Gabrielle Lejeune-Kreglinger, een protestante uit een prominente Antwerpse familie. Veel voortrekkers in de interkerkelijke organisaties, hebben wortels in deze en soortgelijke ‘leke-bewegingen’ (terzijde: de Rooms-katholieke kerk verbood in 1920 deelname van haar jongeren aan YMCA). Ook al sinds de late 19de eeuw groeien er vanuit persoonlijke interkerkelijke gebedservaringen officiële en georganiseerde *interkerkelijke* gebedsvieringen. De gebedsweek voor de Eenheid (sinds 1908, uit de Anglicaanse traditie 18-25 januari, opgepikt door *Faith and Order* met gebedssuggesties en sinds 1953 *informeel* samen met enkele rooms-katholieke bewegingen, sinds 1966 *officieel* wereldwijd, d.w.z. vol-oecumenisch) werd in Antwerpen ook al lang voor de oprichting van de ARK gevierd. Vaak vonden die vieringen trouwens plaats in de nu afgebroken ‘Christuskirche’ aan de Bexstraat, vanwege de grote belangstelling en om dat deze kerk ‘neutraal’ was: een niet meer gebruikte Lutherse kerk uit 1893. Ook is de impuls (appèl dat uitging) van vrouwen niet te onderschatten. Zo is ook de *Wereldgebedsdag* in maart ontstaan vanuit een oproep van vrouwen om wereldwijd te bidden. In

⁶ In 1962 was in New York de ‘Save-a-life league’ opgericht, die inzag dat de telefoonlijn (een noodnummer voor psychische problemen) wel eens heel nuttig zou kunnen zijn bij zelfmoordpreventie.

België gebeurde dit voor het eerste in 1926. Diverse nationale en internationale comités coördine(erd)en het gebeuren. Bij de voorbereiding van zulke vieringen werden vriendschapsbanden gesmeed tussen gelovigen van diverse origine, inclusief de ‘professionals’: pastores, dominees, priesters. Laten we hierbij niet vergeten dat in veel kerken uit de Reformatie het onderscheid priester/leek verdwenen, of op z'n minst gemilderd is.

Collegiale vriendschap

Concrete collegiale samenwerking gaat de officiële vooraf. Zo kunnen twee voorgangers, wier kerkgebouwen op een boogscheut van elkaar staan, ds. Wim Beekenkamp (predikant van de Protestantse kerk aan de Lange Winkelstraat 5 van 1969-1981) en E.H. Stan Gommeren (pastoor van de St. Antoniuskerk aan de Paardenmarkt van 1971-1985) bevriend met elkaar. Het klikt zelfs zo goed, dat ze besloten om in 1981 hun zilveren ambtsjubileum gezamenlijk te vieren. Letterlijk: om aan 25 dienstjaren te komen, hadden ze hun beider jaren bij elkaar opgeteld. Zoals wel vaker bij deze voortrekkers van de oecumene was ook hier de humor niet gespeend van ernst. Beiden waren toch in de Ene Kerk actief, waarom zou je hun werk niet als complementair beschouwen.⁷ Tegelijk is dominee Beekenkamp niet eentje in een dozijn. Hij was kerkhistoricus, gepromoveerd op de avondmaalsleer van Berengarius van Tours, werkend lid van het Plantijn-Moretus museum, en grote fan van Guido Gezelle. Nog in zijn Nederlandse tijd was hij een van de oprichters van Protestantse Faculteit te Brussel (1950). En pastoor Gommeren (1931-2000) was ook niet de eerste de beste. Hij was jarenlang docent bij jonge religieuzen in vorming en had – voordat hij in Antwerpen aan de Paardenmarkt was geland, gewerkt in Brussel, Wattenscheid-Bochum (Duitsland), Innsbruck (Oostenrijk) en Leuven. Van 1985 tot 2000 was hij pastoor te en deken van Berchem. Hij had de wereld gezien, kende de mensen, en wist waar die ‘andere kerken’ voor stonden. Betekenisvol voor ons verhaal: Hij was lid van de commissie voor de gemengde huwelijken van het bisdom Antwerpen. Voelt u hoezeer persoonlijke vriendschap en inhoudelijke oecumene hier samenkomen. Wim Beekenkamp wordt de eerste voorzitter van de ARK. Om de kring wat wijder te trekken: Al van voor de oprichting van de ARK waren niet alleen ds. Wim. Beekenkamp (PKB Lange Winkelstraat) en E.H. Stan Gommeren met elkaar bevriend. Neen, ook ds. Gert Mulder (= Gereformeerde Kerk, 1973-1978), Father Williams (Anglicaanse kerk, Anglicaanse Kerk, al snel opgevolgd door Chad Coussmaker), Pfarrer Klaus Looft (Duitstalige ‘Lutherse’ kerk), en pastoor (later deken) Omer Hamels konden het wel goed met elkaar vinden.

De Groenenborgerlaan

Nu we toch bezig zijn: Opvallend in het beginverhaal is de aanwezigheid van twee modernistische rooms-katholieke gebouwen. Ten eerste de *parochiekerk van Pius X* aan de Groenenborgerlaan 126 in Wilrijk. De parochie zelf is gesticht op 6 mei 1961 in een wijk in volle expansie. Raymond Meyer, leraar aan het Sint-Pieterscollege te Leuven werd aangesteld als ‘bouwpastoor’, daarin bijgestaan door collega-leraar Omer Hamels (medepastoor en leider van het kerkkoor). Pastoor Meyer richtte al spoedig een ‘gezinsgroep’ op: zes gezinnen kwamen onder begeleiding van een aalmoezenier maandelijks bijeen. Er was een broodmaaltijd (met gebed en bezinning), en dan ging men actief aan de slag voor de opbouw van de parochie en de bouw van een eigen kerk. Een ploeg van een tiental geëngageerde leken zorgde onderwijl voor regelmatige huisbezoeken, pastorale contacten, en de geldinzameling voor de bouw van de kerk. Aanvankelijk werd er ‘gekerkt’ in de kapel van het Sint-Augustinusziekenhuis, nadien in een voorlopig kerkgebouw (nu

⁷ De anecdote wordt door E.H. Gommeren zelf verteld tijdens de uitvaart van zijn vriend en collega ds. Beekenkamp. Deze overleed vlak na zijn pensionering. Zijn uitvaartsdienst, op 1 maart 1982, vond plaats in de kerk aan de Paardenmarkt. Zie: *Gezellekroniek*, jg. 16, 1982, p 172v. Stan Gommeren (1931-2000) werd later deken (1985-1996) en pastoor van de St. Willibrordus in Berchem.

de Zaal Meyer). Het huidige kerkgebouw en de kerk ('in brutalistische stijl') dateert uit 1967. Iets verderop, aan dezelfde straat, maar nog behorend bij Antwerpen ligt het tweede gebouw dat in de geschiedenis van de ARK een belangrijke rol zal spelen: het *Theologisch Pastoraal Centrum*. Dit diende als bisschoppelijk seminarie voor de opleiding van de priesters voor het in 1962 heropgerichte bisdom Antwerpen. De bouwstijl moest 'open' zijn, d.w.z. de verschillende blokken moesten communiceren met de omgeving, i.c. twee parken (Nachtgalen- en Middelheimpark). Voor de liturgische ruimte gold hetzelfde. Altijd en overal kijkt men van binnen naar buiten. Voelt u het theologische statement dat hier gemaakt wordt? De gebouwen werden ingehuldigd in 1970. Het is geen toeval dat als locatie voor de eerste bijeenkomsten van de ARK (en de oprichtingsvergadering!) voor het TPC gekozen werd (of moeten we het andersom zeggen: de dynamiek binnen het TPC leidde er als vanzelf toe dat...?). Evenmin is het toeval dat reeds eind jaren 1960 een aantal memorabele oecumenische vieringen plaatsvond in de kerk van Pius X. En indachtig het eerste punt uit dit essay: Eén van de jonge professoren aan het nieuwe seminarie was Eddy van Waelderden. En in de jaren 1970 wordt Paul Pas als parochiepriester verantwoordelijk voor Pius X. Hij doceerde ook aan het TPC, en voorheen aan het Groot-Seminarie van Mechelen (sacramentsleer). Als medepastoor doet op dat moment dienst: Frans van den Brande, die ook in het onderwijs staat. Deze laatste zal later uittreden en huwen, met een protestantse. Dit zijn allemaal namen, die een bel doen rinkelen als het over het ontstaan en de eerste ontwikkeling van de ARK gaat.

TERZIJDDE. Een moment waarin veel lijnen samenkomen is de viering van het 25 jarig huwelijksjubileum van Arie en Maria Lever-Dolfijn. Zij waren gehuwd in 1951. Arie Lever was een door en door gereformeerde Hollander en Maria Dolfijn was een vroom katholiek meisje, onderwijzeres. Beide kerken deden moeilijk over dit huwelijk. De gereformeerde en de rooms-katholieke kerk waren het eens: 'Twee geloven op één kussen, daar slaapt de duivel tussen'. Zoals dat in de jaren 1950 dan ging: omwille van de rooms-katholieke familie werd er dan toch een kerkelijk huwelijk aangevraagd in de parochiekerk (H. Sacrament, Groenenhoek). Dit werd in de sacristie voltrokken. Het echtpaar had er geen goede herinneringen aan overgehouden, om een understatement te gebruiken. In 1976 voor het 25jarig huwelijksjubileum, besloten ze het nog eens over te doen, maar dan echt. Voor de kerk, de ene ongedeelde kerk, de christelijke kerk. De viering van deze huwelijks-herbevestiging vond plaats in de kerk van Pius X. Het was een oecumenische viering, met als voorgangers priester Frans van den Brande en dominee Gerrit Mulder. Voor allen die het hebben meegemaakt: tijdens die viering was duidelijk waarover het gaat als je over oecumene spreekt. Oh ja, Maria Lever werd gekozen tot moderator van de ARK (eigenlijk had ze voorzitter moeten worden, maar dat durfde men niet). Het echtpaar zat bijna elk weekend twee keer in de kerk: Zaterdagavond in Pius X, zondagmorgen in de Gereformeerde kerk. In 1982 werd ze er aangesteld als pastoraal werkster. Bijna de voltallige Gereformeerde Kerk was op haar 'zending' aanwezig.

Waarom op die plek wel, en elders niet ? Dat is zowel toevallig als verklaarbaar. Een nieuwbouwwijk, een parochie in volle ontwikkeling: mee met de tijd, vooruitstrevend. Dat is zeker van belang geweest. En tegelijk werd daar een vruchtbare bodem bereid. Veel van de daar opgedane oecumenische ervaring kwam de ARK later ten goede. Frans van den Brande was één van de bezielers en oprichters van de ARK, en Omer Hamels komen we later nog tegen als voorzitter (1979-1984, twee termijnen!).

De Schotense connectie (Vita et Pax)

En dan is er, naast al deze persoonlijke contacten en initiatieven, nog een Antwerps unicum: de aanwezigheid in Schoten van de stichting *Vita et Pax*, een vrouwelijke lekenorde (oblateren), gelieerd aan de Benedictinessen van de priorij *Regina Pacis* te Schotenhof. Dit klooster was oorspronkelijk door Dom. Constantinus Bosschaert (een Benedictijner monnik van Affligem, een geboren en getogen Antwerpenaar) opgericht met het oog op de vernieuwing van het monastieke leven, met speciale aandacht voor de liturgie, de kunst, de kerkelijk eenheid. Dit alles – ook een essentieel onderdeel van het vernieuwingsproject – in nauwe samenwerking met leken (de zogeheten ‘oblateren’, vrouwen die een gelofte aflegden om hun leven te wijden aan Christus, maar daarvoor niet ‘uit de wereld’ gingen zoals de kloosterzusters, maar daarin actief bleven): *Vita et Pax*. Het ‘werk der hereniging der Kerken’ (in het Frans: *l’union des Églises*, de vereniging der Kerken) hoorde tot tot hun kerntaken. De priorij *Regina Pacis* is de vrouwelijke pendant van het bekendere mannenklooster in Amay/Chevetogne, opgericht door Dom. Lambert Beauduin (1873-1960).⁸ In deze beide kloosters (en bij de kringen daaromheen) stond dus in het midden van de jaren 1920 de oecumene al centraal. Dat moge bevreemdend klinken, maar is het eigenlijk niet, want het *expliciete* verbod vanuit Rome op oecumenische contacten/initiatieven dateert pas van 1928. Blijkbaar was na de eerste Wereldoorlog ook bij delen van de rooms-katholieke Kerk een gevoel aanwezig dat de tijden echt veranderd waren, en dat dus ook de Kerk op een andere manier de bijbehorende uitdagingen moest aanpakken. Dit leek in eerste instantie officieel bekrachtigd te gaan worden, toen in 1924 Paus Pius XI een apostolische brief *Equidem verba* aan de Benedictijner Orde richtte, waarin hij de Abtprimas aanmoedigde om daadwerkelijk in actie te schieten en “door woord en geschrift te bewerken dat ook in het Avondland het verlangen naar eenheid zou toenemen.” Er werd in het bijzonder (maar niet exclusief, volgens sommigen; anderen zagen dit anders) gesproken over de oosters-orthodoxe Kerk.⁹ De beweging in Amay en Schoten schiet zeer hoopvol en enthousiast uit de startblokken. In september 1927 vond er in Schotenhof zelfs al een ‘congres der hereniging’ plaats. Op dit congres komt niet alleen de Oosters-orthodoxe liturgie en spiritualiteit (liturgie) aan bod, maar wordt ook de Latijnse liturgie (mis) in twee kolommen uitgegeven – Latijn/Nederlands. Een primeur. Bovendien wordt een update gegeven over het Anglicaans-katholieke streven naar oecumene (de *Mechelse Gesprekken*). Ook is er aandacht voor de eerste Wereldconferenties van de Kerken uit de Reformatie in Stockholm: *Life and Work* (Nathan Söderblom, 1927) en Lausanne: *Faith and Order* (ook 1925). Deze vitale beweging maakte veel los en samen met de Mechelse gesprekken leek het even alsof België de bakermat zou worden van een *Verenigde Kerk* van de toekomst, maar het ‘werk der eenheid’ of ‘der hereniging’ werd in 1928 bruusk gefnuikt door het principiële en totale verbod op oecumenische contacten (afgekondigd middels de encycliek *Mortalium Animos*, ook Pius XI). Hierin riep Rome de oecumenische pioniers (incl. de Belgische kardinaal Mercier en zijn navolgers, Mercier was in 1926 overleden) tot de orde. Rome verduidelijkte in de encycliek dat hereniging der Kerken betekende de *individuele terugkeer* in de schoot van de enige ware Kerk (d.w.z. de Romana), bekering dus.¹⁰ Institutioneel werd enkel een opening gelaten naar de (Russische) Orthodoxie. De christenen van het oosten waren de enigen die ook ‘Kerk’ genoemd

⁸ Oorspronkelijk heette de congregatie van Beauduin in Amay de ‘monniken van het werk der Hereniging der Kerken’ (Frans: *Moines de l’Union des Eglises*). Beauduin breidde hiermee zijn werk van liturgische vernieuwing en verbreding uit naar de ecclesiologie. In 1939 verhuist de beweging van Amay naar Chevetogne.

⁹ De stichting van de beide kloosters rond ‘het werk der hereniging’ zagen zowel Beauduin als Bosschaert als een concreet antwoord op de oproep door paus Pius XI in *Equidem Verba*.

¹⁰ *Equidem Verba* wordt niet herroepen maar de minimalistische interpretatie wordt de officiële: enkel de Kerk van het Oosten (Orthodoxie) is bedoeld als het om het werk van de hereniging gaat.

mochten worden. En hun liturgie mocht bekend gemaakt worden, en gevierd in beide genoemde kloosters. Officiële ontmoetingen zoals die tussen Rooms-katholieke en Anglicaanse theologen en kerkleiders (*De Mechelse gesprekken*) waren dus opeens taboe. Enkel contacten met de orthodoxe kerken bleven gewettigd, en dienden voornamelijk om de liturgische rijkdom van de liturgie van het Oosten bekend te maken in het Westen. De benedictijnen van Amay/Chevetogne en Schoten moesten zich voortaan richten op hun Russische (oosters-orthodoxe) doelgroep. En dat hebben ze dan ook gedaan.¹¹ Priesters en monniken uit Oost-Europa verbleven er, en vieringen konden zowel volgens de romeinse als byzantijnse ritus worden uitgevoerd. Chevetogne kreeg wereldfaam, en bleef een broedplaats voor oecumene. Constantinus Bosschaerts kon zijn plannen voor een oecumenisch klooster in Schotenhof opbergen. Letterlijk en figuurlijk. De priorij in ontwerp die zijn oecumenische droom vorm zou moeten geven, *Christus Koning*, in Schoten, wordt gesloten/opgeheven, enkel de bouwtekeningen zijn er nog (1931). Suzanne (Irmgard) de Vries, die deze aanvangsfase nog had meegemaakt (zij is in 1927 aangekomen in Schotenhof, en wordt stichtend lid van de ARK in 1973). Ze getuigt van de verbijstering die *Mortalium Animos* in deze net gestichte gemeenschap veroorzaakte. En – gezien haar artikel in de gedenkbrochure van het 10-jarig bestaan van de ARK in 1982 – zij droeg de pijn ook op hoge leeftijd nog steeds met zich mee. In de beginjaren van de ARK was zij zeer actief, en zag in dit gebeuren het werken van de Heilige geest, die hier de draad weer oppakte die in 1928 zo ruw door de pauselijke encycliciek was afgesneden. Ze was medeoprichtster, eerste secretaris, en vervolgens stafmedewerkster (studiesecretariaat, samen met Frans van den Brande). In Schoten bleven, naast de byzantijnse ritus, ook contacten bestaan met protestanten (Hervormden) meestal van over de grens, hoewel dit officieel dus niet (meer) was toegestaan. Men werd ‘gedoogd’, maar bleef actief. De oecumenische gedachte leefde in Schoten dus al royaal voor er officieel zoiets als oecumene bestond. De actieve medewerking bij de oprichting, maar ook bij de activiteiten van zusters en oblaten komt dan ook niet als verrassing (naast de reeds genoemde Suzan de Vries, zien we ook de namen van Maria Vogelaar, en Maura Blans opduiken, naast zr. Fredeswinde en zr. Perpetua). De opening naar de andere ‘kerken en kerkelijke gemeenschappen’ van Vaticanum II werd door hen enthousiast begroet: ‘Eindelijk!’, met een ondertoon van ‘Waarom nu pas?’. De claim van de clericale volkskerk dat het startsein voor de oecumene gegeven is met Vaticanum II is gezien deze voorgeschiedenis niet echt fair. Op z’n minst doet het Lambert Beauduin en Constantinus Bosschaerts onrecht.

¹¹ Beauduin en Bosschaert waren bevriend met Angelo Roncalli (de latere paus Johannes XXIII). Ze waren ook alle drie zelf in Oost-Europa geweest (Bulgarije, Oekraïne) en hadden daar meegevierd. En de goede band tussen Beauduin (abdij Keizersberg) en kardinaal Mercier is gekend. Het is ook niet toevallig dat het enige ‘out-of-the-box denkende’ document dat in de *Mechelse gesprekken* op tafel komt (via Mercier) van de hand van Beauduin is. Hij vond verscheidenheid geen hinderpaal voor eenheid maar een uitdaging. Het verschil moest niet via compromisformules weggewerkt worden in moeizame eenheidsgesprekken (oecumene van het hoofd, de controle), maar gehonoreerd worden, en ruimte krijgen vanuit het gevoel van verbondenheid (oecumene van het hart, de beleving). In Beauduin’s memorandum *L’église anglicane unie, mais non absorbée*, stelt hij voor om de Anglicaanse kerk als een eigen-rechtelijke kerk-provincie in de romana te integreren (anglicaans-katholiek) naast de gewone rooms-katholieke kerk van Engeland. De commotie, verbijstering was groot. Beauduin kwam een eeuw te vroeg. Toen in 1930 uitlekte dat hij de auteur was van dit memorandum, kostte hem dit bijna z’n kerkelijke loopbaan.

Foto vita et pax

TERZIJD: 'In het Vita et Pax-huis van de Rembrandtstraat 23 ontmoette ik twee van de vier nog levende oblaten: Lydia Olieslagers en Olga Van Valckenborg. Laatstgenoemde vertelde hoe zij als meisje in het klooster van de Benedictinessen in Schotenhof kwam en daar de Byzantijnse liturgie bijwoonde. Ongekend en schoon was het om vrouwen zo de liturgie te horen zingen. Er waren in het klooster, zeker in de beginjaren, veel Nederlandse vrouwen ingetreden, als zuster of als oblaat. Deze vrouwen waren mondig en staken ook de handen uit de mouwen. Dit alles raakte haar zozeer, dat zij zich gemeld heeft om oblaat te worden. Ze was lang actief geweest zoals het een oblaat betaamt: in de wereld met Christus bij de mensen zijn. Zij deed dat als verpleegster. De herinnering aan de eerste kennismaking met 'het werk der hereniging' emotioneerde haar nu nog. Beide vrouwen waren positief over de oecumene. De vele contacten, gesprekken, lezingen en ontmoetingen met gasten vanuit alle uithoeken van de wereldkerk heeft hun leven en hun geloof enorm verrijkt.'

Vanzelfsprekend is het officiële 'fiat' dat door de bisschoppen tijdens het Tweede Vaticaanse Concilie werd gegeven, ook een onmisbare factor voor de oprichting van de ARK. Het lijkt mij echter eerlijker om de conciliebesluiten over het kerk-zijn (dogmatische constitutie *Lumen Gentium*) en de oecumene (decreet *Unitatis redintegratio*) eerder een 'katalysator' te noemen dan een veroorzakende factor.¹² Het waren *mensen* die de ARK hebben opgericht. Velen onder hen hadden het licht al gezien, zal ik maar zeggen, voordat het officieel mocht gaan schijnen. De rooms-katholieken onder de oecumenisch-gezinden voelden zich door de conciliebesluiten natuurlijk enorm gesterkt in hun voornemen. Het feit dat het verbod op oecumene vervangen werd door een plicht tot oecumene is letterlijk revolutionair. Kettters en schismatieken zijn in broeders en zusters veranderd ('afgedwaald', maar toch lid van dezelfde familie, kinderen van één Vader). Ook de taal waarin de rooms-katholieke kerk hier over zichzelf spreekt (niet zozeer als 'volmaakte gemeenschap', maar als 'volk Gods onderweg') is trendsettend gebleken en gebleven. Er zouden nog veel meer factoren genoemd kunnen worden die meegespeeld hebben

¹² Van belang voor de oecumenische beweging is zeker ook nog de pauselijke encycliek uit 1995: *Ut unum sint*, waarin paus Johannes Paulus II nadrukkelijk het oecumenisch engagement bevestigt, heel anders dan de zuinige toon die in 2000 doorklinkt in *Dominus Iesus* (officiële verklaring van de 'Congregatie voor de Geloofsleer', toenmalig voorzitter: kardinaal J. Ratzinger). Zie verder bij voetnoot 14.

bij de oprichting van de ARK, maar degene die ik nu heb proberen te beschrijven, zijn m.i. bepalend geweest voor de ARK, zowel wat de oprichting zelf betreft, als wat haar werking betreft. Het officiële statuut dat de ARK aan de oecumenische beweging gaf, is iets dat pas later op papier is gezet. En – zoals u verderop ook zelf zult kunnen vaststellen: de institutionele representativiteit is daarbij al vanaf het begin een ‘issue’. De slotsom: De ARK is geen **instituut** dat ooit van hogerhand is opgericht, maar een **beweging** van christenen die de vorm van een ‘vereniging’ heeft aangenomen. De eerste statuten zijn daarin glashelder: Er wordt niets geclaimd voor de organisatie zelf: ze wil enkel de betrokken kerken ‘helpen’ om hun gemeenschappelijke verantwoordelijkheid beter gestalte te geven. Zie verder in de volgende sectie, waar we de oprichting en de werking puntsgewijs zullen evoceren.

De oprichting

Alles wat er onder mensen onderling is gezegd, gedacht, gedroomd en gebeden rond oecumene, het ontsnapt aan het oog van de geschiedschrijver. Pas als de dynamiek die daaruit en daarrond ontstaat op zoek gaat naar een vorm, kunnen wij er de vinger op proberen te leggen en het beschrijven. Van de oprichting en de werking geven we hieronder een puntsgewijs overzicht. Opnieuw geen compleetheid, maar enkele saillante elementen die nodig zijn om het proces te verstaan.

Alles begint met een brief, gedateerd op 14 april 1972. Ze wordt verstuurd vanuit de *diocesane commissie voor oecumene*, opgericht in de nasleep van het Tweede Vaticaanse Concilie en is geadresseerd aan alle christelijke kerkgemeenschappen te Antwerpen. Opvallend: ze is mede ondertekend door ds. G. Mulder (Gereformeerde Kerk) en ds. W. Beekenkamp (Protestantse Kerk). De brief bevat een uitnodiging voor een open vergadering, een brainstorm, over samenwerking tussen de diverse kerken, vooral de ‘buitenlandse’ kerken en zendingen verenigd in de *Ecumenical Working Group of Pastors*, en christelijke organisaties. De bijeenkomst vond plaats in het TPC. Al snel werd deze eerste bijeenkomst gevolgd door een tweede vergadering: 24 mei 1972. Daar waren 30 aanwezigen, clerici en leken (om de rooms-katholieke indeling te gebruiken). Representatie en mandaat van de aanwezigen was onduidelijk. De open uitnodiging had actief geëngageerde, persoonlijk betrokken mensen samengebracht. Zestien verschillende kerken en kerkelijke organisaties waren aanwezig (NB: dat is dus niet hetzelfde als officieel ‘vertegenwoordigd’). De doelstellingen en verlangens liepen nogal uiteen: alles tussen persoonlijke kennismaking en een officieel streven naar eenheid was aanwezig. Op **18 oktober 1972** is er weer een bijeenkomst en wordt er een moderamen gekozen: Voorzitter: Ds. W. Beekenkamp; ondervoorzitter: E. Van Waelderden, moderator: Frans van den Brande. Leden: Pastor Hendrik Zijlstra (Evangelisch Luthers, SELK,¹³ voorganger van 1958-1986), Ken Good (vertegenwoordigde de Anglicaanse kerk, al vrij snel daarin bijgestaan door Elizabeth Loze). Oblaat Suzanne de Vries (*Vita et Pax*) werd secretaris. Zij was zeer actief, reeds van voor de stichting van de ARK. Zij stond ook in voor de band met de orthodoxen (tot die zelf een vertegenwoordiger stuurden: Pastor Angelos Kamalides, Grieks-orthodox). Het bestuur bestond uit denkers die tegelijk doeners waren. Zij gingen dus meteen aan de slag, want nagedacht hadden ze al zolang. Dit moderamen was m.a.w. geen administratief bestuur, maar veeleer een *werkgroep met een verworven mandaat*. Het moest de besluiten van de vergadering uitvoeren (of erop toezien dat die uitgevoerd werden). Daarbij werd steevast beroep gedaan op medewerkers uit de stichtende kerkelijk en parakerkelijke organisaties. In de statuten van 1984 worden dezen

¹³ *Selbständige Evangelisch-Lutherischen Kirche*, een onafhankelijke (‘vrije’) confessionele kerk gebaseerd op de confessie van Augsburg.

‘stafmedewerkers’ genoemd. Diverse malen per jaar zouden alle leden samenkomen om een stand van zaken te krijgen en om meegenomen te worden in het proces, de groei.

Deze vereniging wordt een *Raad van Kerken* genoemd. Dat is opvallend, en tegelijk ook een reden van misverstand: de samengekomen personen, hierin gesteund door ds. Koeman van Boechout, interpreteerden beide termen (‘Raad’ en ‘Kerken’) niet institutioneel, ambtelijk, maar collegiaal. Ze deelden het besef dat de Kerk bestond uit ‘mensen’ en dat de institutionele vorm maar secundair was. Ook de rooms-katholieke vertegenwoordigers voelden zich door het beeld van ‘Gods volk onderweg’ dat het concilie had aangedragen, aangesproken (of beter: erkend). Men zag de eigen missie duidelijk als *ondersteunend* voor wat de Kerk of kerken zelf deden/waren. De doelstelling die werd geformuleerd tijdens de oprichtingsvergadering(en) is veelzeggend. Het gaat om een *dubbele dienende functie*: **”De Antwerpse Raad van Kerken heeft een dienende functie naar de kerken toe in wederzijds respect, contacten en samenwerking. Hij zal de kerken helpen dat te overdenken en te bevorderen, in gehoorzaamheid aan de Bijbel. Hij heeft tevens een dienende functie naar de wereld toe, in een gemeenschappelijke verantwoordelijkheid, als getuigenis tegenover de wereld.”** De autonomie van de kerken (hun werkzaamheid) staat centraal. De ARK wil die kerken enkel helpen ook de ander bij hun roeping/werk te betrekken (ontmoeten, vinden, leren kennen). Het gaat daarbij zeker in de beginfase vooral om elkaar eens te leren kennen, en zich daarbij dan bewust te worden van de evangelische opdracht tot samenwerking. Ook opvallend is dat ook de dienstbaarheid aan de wereld een onderdeel is van de missie. Inspiratie komt duidelijk uit missiestatement van de Wereldraad van Kerken, waar ook het woord ‘fellowship of Churches’ wordt gebruikt. Het Engelse woord ‘fellowship’ heeft een andere connotatie dan ‘raad’ (council) en wordt meestal vertaald met ‘gemeenschap’. De term ‘fellowship’ wordt als verklaring van het woord ‘Raad’ toegevoegd, als de beginselverklaring wordt aangenomen. De theologische gevoeligheden – zeker ook qua kerk-zijn – zijn immens, tussen Romana en Protestanten, maar ook tussen de protestanten onderling. Men raakt het op de oprichtingsvergadering dan ook niet eens over echte statuten, waarin vertegenwoordiging en verkiezingen worden geregeld. Dit komt pas na 10 jaar tot stand – en dan nog zijn de omschrijvingen flou, en duurt het proces jaren.

De *diocesane commissie voor de oecumene*, waarmee het begonnen was, wordt vervolgens opgeheven, d.w.z. omgevormd tot de *katholieke* vertegenwoordiging in de ARK. Hiermee krijgt de officiële inbedding van de ARK in de Romana, departement ‘oecumene’ vorm. Op 7 november 1972 komt de bisschop van Antwerpen, Mgr. V. Daem, op bezoek bij het moderamen (d.w.z. de werkende leden van de ARK). Hij geeft de werking officieel zijn zegen. Er wordt ook een link met de *Nationale katholieke commissie voor het oecumenisme* gelegd. In de bisschoppenconferentie wordt de ARK-werking jaarlijks binnengebracht als de Antwerpse bijdrage aan de oecumene. In katholieke jaarboeken wordt de ARK meestal als een katholiek platform voor oecumene beschreven (vast goedbedoeld, maar nogal claimend). De vraag blijft sluimeren: is de ARK wel een echt platform van interkerkelijke ontmoeting? En een verzuchting is ook steeds weer hoorbaar: waar in de ARK klinkt de stem van de gewone gelovigen (in de romana als ‘leken’ onderscheiden van het de kerkelijke professionals ‘clerus’). Wordt de oecumenische beweging wel gedragen door de talloze parochies (en pastoors)? Hoe kan men de gewone parochianen, gelovigen, de mensen zelf bereiken.

Foto van vergadering in TPC (?), met bisschop Vdberghe, Petterson, Van Waelderens..?

De werking

De eerste grote activiteit is de organisatie van de Gebedsweek voor de eenheid in 1973, en een bijbeltentoonstelling. De protestantse inbreng in deze activiteit is relatief groot. Pius X is van meet af aan één van de dragende parochies voor de Antwerpse oecumene. Spraakmakend is de gebedsviering tijdens de bidweek voor de Eenheid in 1976 in Pius X, waar de Antwerpse bisschop V. Daem en synodevoorzitter van de PKB (de VPKB bestond nog niet), ds. A. Pieters samen voorgaan. De verdere werking richt zich in de beginjaren vooral op onderlinge kennismaking, ontmoeting, uitwisselen van adressen, contactgegevens. Niet te onderschatten was de jaarlijkse publicatie van adresgegevens van alle kerken en kerkelijke organisaties die bij de ARK betrokken waren. De in drie-en gevouwen folders hebben hun dienst bewezen. Je kon elkaar (terug-)vinden en contacteren. Ook bleek het heel verbindend om gewoon bij elkaar op bezoek te gaan als er iets te vieren viel (intrede nieuwe dominee, wijding orthodoxe priester, jubileum, emeritaat etc.) Al spoedig werd kanselruil tijdens de gebedsweek een standaardprocedure. Dit bleek lastig organiseerbaar, wegens de wanverhouding tussen het aantal rooms-katholieke parochies dat bereikt moest worden, terwijl andere christelijke gemeenschappen slechts enkele 'professionals' ter beschikking hadden. Dit is een blijvende handicap gebleken voor het doorwerken van de oecumene buiten de rooms-katholieke kerken (parochies) die van het begin af meededen. Al snel werd men zich ook bewust van het risico van *preaching to the converted*. Men probeerde daarom om met een hoofdviering tijdens de Gebedsweek 'allen te bereiken'. Deze werd grondig voorbereid. Door roulatie langs diverse kerken hoopte men de 'gastheer/vrouw' tegelijk te enthousiasmeren om ook méér dan alleen de gebedsweekviering te gaan doen. Ook was er een commissie (werkgroep) voor Vrouwen-wereldgebedsdag (maart). NB: dit comité was dus reeds *voordat de ARK* bestond actief en beschouwde zich duidelijk als 'lid van

de ARK', en dit tot in 2002, wanneer er nieuwe statuten worden aangenomen (zie de paragraaf in deel 5 van dit essay). De organisatie van de jaarlijkse weerkerende gebedsweekviering en de Vrouwenwereldgebedsdag zijn tot core-business van de ARK geworden. Een zeer geslaagd en goed door de media opgepikt initiatief was de gezamenlijke Paasgroet op de Paasochtend (eerst voor de kathedraal, later bij de Carolus Borromeüskerk), een vaste jaarlijkse gewoonte sinds 2011.

A.R.K.- BERICHTEN

26e jaargang nr.2 - april, mei, juni 2012
Verschijningsdatum 27 maart 2012

België-Belgique
P.B.
Antwerpen X
8 / 4712

Foto 24.4.2011

De Antwerpse raad van kerken wenst U een Zalig Paasfeest

8 april 8 uur oecumenische paaswens voor de kathedraal

Driemaandelijks tijdschrift van de Antwerpse Raad van Kerken vzw.

X P 2A8762 Afgiftekantoor: Antwerpen X

Verantwoordelijke Uitgever: Michel Franzen, Ringlaan 77, 2610 WILRIJK
michel.franzen@skynet.be

Foto pasen 2011

Men zoekt inspiratie – logisch – in de wereld-oecumene (Wereldraad van Kerken, CEC) en organiseert activiteiten rond de thema's die bij de groet assemblées aan bod komen (Vancouver, Bangkok, Nairobi, Graz etc.). Op voorstel van de *American Protestant Church* beslist de ARK om Frans van den Brande in 1974 als vertegenwoordigend lid naar de assemblée van Nairobi te

zenden. Het domein van *Faith and Order* (geloofszaken, leer, kerkorde) wordt op de voet gevolgd. In het begin zijn er ook geregeld studiedagen (in het TPC of in Stella Maris) rond thema's die verbinden en scheiden (gezag, sacramenten, Christus en het heil, wat is oecumene eigenlijk etc.). In de verslagen wordt ook merkbaar dat na aanvankelijk optimisme, gaandeweg er ook een gevoel van teleurstelling bovenkomt, vooral als duidelijk wordt dat Rome na het concilie de meeste gemaakte openingen liever minimaal interpreteert. Zo komt er geen toelating om ook *kerkelijk-ambtelijk* (liturgisch) samen te komen. Men mag wel bidden, vieren, maar niet samen de maaltijd vieren. Dit gebeurt onderwijl natuurlijk wel (Paardenmarkt/Lange Winkelstraat, Benedictijnen Schotenhof, Dominicanen (Schilde) en in Pius X (waar dominees gewoon mee celebreren), maar het moet altijd *sub rosa* blijven. Eenzelfde teleurstelling is te bespeuren als in 2000 kardinaal Ratzinger nog eens de puntjes op de 'i' zet in *Dominus Iesus*: oecumene blijft van rooms-katholieke zijde – officieel – een welwillend uitgestoken hand naar andere christelijke geloofsgemeenschappen (zij hebben misschien sommige elementen van de christelijke boodschap beter *uitgewerkt* dan de romana, maar alles wat nodig is, is in de rooms-katholieke kerk aanwezig), maar in officiële gesprekken en ontmoetingen is er – als het erop aankomt – maar één Kerk. In een drukbezochte avond in Schotenhof (15 mei 2001) gingen Prof. R. Michiels (Leuven) en Prof. M. Brinkman (Amsterdam) hierover met elkaar in gesprek.¹⁴ Men poogde ook de aanzetten op het terrein van *Life and Work* (concrete leven, sociaal-maatschappelijk) te volgen. Men wil dienstbaar zijn aan de wereld, want – slogan uit die tijd – een kerk die niet dient, dient tot niets. Men valt hierbij terug op bestaande sociale acties van de aangesloten kerken. Men steunt de Kerstactie van het *Leger Des Heils*, heeft aandacht voor *Broederlijk delen*, en is meteen mee als het gaat om *Oekocredit* in de persoon van Lode Desager. Ze trekt aan de kar bij de oprichting van 'Vlaamse Oecumenische Ontwikkelingscoöperatie' (VOOC). Later krijgen 'De Loodsen' ook hun eigen stem op vergaderingen van de ARK. De aandacht voor de '*gastarbeiders in Hoboken*' (rooms-katholieke missie, zuster Andrea (zusters Maria Hemelvaart) op het Kiel), wordt ook mee opgepikt door de ARK. Van meet af aan is contact – maar niet meer dan dat – met de *Antwerpse Contactgroep voor Joods-christelijke betrekkingen* (ACJCB). Deken O. Hamels, actief in de ARK was de verbindingsfiguur. Steeds vaker zijn er contacten met moslims en in samenwerking met het PSC en De Loodsen komt het in 1997 tot de oprichting van de WIDA (werkgroep interreligieuze dialoog Antwerpen). Rond Seoul en Graz (1997, charta oecumenica en thema *heelheid van de schepping*) krijgt ook het ecologische bewustzijn aandacht. In *Stella Maris* vindt in 1997 een forumavond plaats onder de titel 'Graz-duinen', en de oecumenelezing van 2002 in Schotenhof wordt er zelfs helemaal aan gewijd: Pater Luc Van Krunkelsven en Vincent Kint (Focolare) spreken er over "De schepping, mij 'n zorg!"

Vanuit de ARK ontstaan ook *werkgroepen*. Zeer actief was bijv. de oecumenische werkgroep in de parochie van Sint Walburgis (oec-kelderke noemden ze de ruimte onder de kerk waar de oecumenische gesprekken plaatsvonden). Deze werkgroep was ontstaan toen de kerk gastvrouw was geweest voor een wereldgebedsdagviering, die mede georganiseerd door Taizé-jongeren en

¹⁴ De officiële leer aangaande de Kerk uit Vaticanum II wordt hier herhaald: De ene, ondeelbare Kerk van Christus *subsistit in* (is aanwezig in, verwerkelijk in, zet zich door in – over de vertaling wordt getwist) de rooms-katholieke Kerk, ook al zijn er in andere tradities ook 'elementen van heiliging en waarheid te vinden'. Met uitzondering van de Orthodoxie wordt de naam 'Kerk' alle andere kerken afgestreden. Ze kunnen hoogstens als 'kerkelijke gemeenschappen' worden aangeduid in officiële documenten. In voetnoot 56 van *Dominus Iesus* staat de officiële (meteen maar 'authentiek' genoemde) interpretatie van de concilie tekst: "De authentieke betekenis van de Concilietekst is daarom in tegenspraak met de interpretatie van degenen die uit de term '*subsistit in*' de mening afleiden, dat de enige Kerk van Christus ook in andere christelijke Kerken gerealiseerd kan zijn."

leden van de charismatische beweging. Oecumenische ontmoetingen en thema-avonden werden er georganiseerd (bijv. rond de opvatting en beleving van de eucharistie/avondmaal, mijn kennismaking met de ARK in 1988).

Er ontstonden ook *regionale werkgroepen*, waarbij zeker de Oecumenische Werkgroep Voorkempen (sinds 1973) genoemd moet worden. Sinds 1986 wordt daar de Advent begonnen met een oecumenische viering. In Turnhout werd zelfs een eigen *Raad van Kerken* opgericht, waarbij de Priorij Jeruzalem (zusters van het Heilig Graf) een cruciale rol speelden. In die regio is ook contact met *Duitstalige Evangelische Gemeente*, die samenkomt in Mol. De rol van de protestantse kerk van Brasschaat (ds. Klaas Zijlstra, voorzitter van 1979-1989) en de nabijheid van *Vita et Pax* (Schoten) behulpzaam was. Nog altijd actief is de oecumenische werkgroep Mortsel, Boechout, Hove, Vremde. Ooit ontstaan als werkgroep vanuit de ARK, functioneert zij al lang zelfstandig en organiseert tal van oecumenische activiteiten.

Diverse *para-kerkelijke organisaties* spelen een grote rol in de geschiedenis van de ARK. Naast het reeds vaak genoemde 'Vita et Pax' moeten ook de paters van het Missiehuis van Scheut in Schilde (m.n. Jaak Wyns) genoemd worden. Ook Wereldmissiehulp (Boechout) droeg z'n steentje bij, ook heel praktisch (Jarenlang werden de ARK-berichten daar gedrukt en klaargemaakt voor verzending.) *San Egidio* wordt – na verkennende gesprekken (Jan de Volder) in 1991 lid, evenals *Focolare* in 2000 (buiten beeld na de verhuizing naar Rotselaar). *De Loodsen*, en *De Vleugel* (Basisbeweging, opgericht 1994 – Heilige Geestkerk, lange tijd vertegenwoordigd door Jan Maes) zijn ook aanwezig in de algemene vergadering van de ARK, en zetelen soms ook in het bestuur/moderamen.

Om de zuster-/broederschap te bevorderen en te verdiepen worden lezingen georganiseerd. Memorabel was zeker de forumavond rond de visie op/beleving van het ambt in de verschillende christelijke tradities, die plaats vond in de kerk aan Kammenstraat (San Egidio 2000), met Eddy Van Waelderden, Eddy Vander Borght, Dirk van Leeuwen, en Athenagoras (Yves) Peckstadt. Lange tijd is er een traditie geweest om dit jaarlijks in Schotenhof te laten plaatsvinden: de Antwerpse variant van de *oecumenelezing*. Daar kwamen dan thema's uit de oecumene en het wereldgebeuren aan bod. Prof. Emilio Platti (2003) over de islam, en Rik Torfs (2004) over de relatie geloof en wetenschap trokken volle zalen. Later waren er enkel nog incidenteel lezingen (Antoine Bodar over de liturgie, 2015). Verder zijn er af en toe concerten, tentoonstellingen (rondom *iconen*, de bijbel) en forums rondom jubilea (30 en 40 jaar). Opvallend: Vaak gebruikt men jubilea en herdenkingen om zich te bezinnen op de eigen werking en de toekomst van de oecumene. Zo was er rond het 30-jarig bestaan in een goedbezocht colloquium waar gesproken werd over de vraag van het 'Ambt', een blijvend heet hangijzer in de officiële oecumene. Diverse malen worden zangbijekomsten georganiseerd ('Antwerpen Zingt' met koren: 1997) en men werkt mee aan zoveel mogelijk initiatieven die christenen van verschillende confessies bij elkaar brengen (Bijbelronde Vlaanderen, 2004, presentatie NBV). Men doet mee (soms meer in gedachten dan in actie). Rond Antwerpen-cultuurhoofdstad (1993) is er een gezamenlijk cultureel aanbod vanuit de Antwerpse kerken. Ook is de ARK betrokken bij de organisatie van jongerendagen (de eerste keer in 1986), later als oecumenisch jongerenfestival voortgezet. Het initiatief kwam bij diverse christelijke jeugdwerkingen vandaan: Op Vrije Voeten (VPKB, Philippe Beukenhorst), Youth for Christ (Marc Loos, Dick Wursten), Chiro, Jona, de RK jeugdpastoraal. In de commissie zaten van meet af aan zuster Frieda Deroy (van de zusters van het Heilig Graf-Turnhout) en Els Gryson. Zij stoppen met werkgroep 1992/3: Enkele thema's/titels : Kom over de Brug (1987), Wereldwijd Samenleven (1990). De organisatie wordt mede gedragen door Pax Christi en later overgenomen door het Sint-Lievenscollege, waar de activiteiten zich

concentreren. De ARK is hier één van de partners. Moderamenlid Lieve D'Halleweyn is de contactpersoon.

OASE VAN EENHEID

Middagpauzegebed in Antwerpse kathedraal

Bidden voor eenheid. Bidden in eenheid. Niet een keer per jaar, maar het hele jaar door. Niet alleen tijdens de gebedsweek voor de eenheid van de christenen maar iedere week. Het klinkt als een mooie droom, een utopie. In Antwerpen wordt het gedáán. Iedere donderdag opnieuw in de bidkapel van de kathedraal. Achttien jaar lang coördineerde Leon Molenaar van de Verenigde Protestantse Kerk in België (VPKB) de wekelijkse oecumenische 'middagpauzedienst'. Vorig jaar werd hij opgevolgd door Willem Gommeren, katholiek.

„Oecumene heeft in de Antwerpse metropool oude adellijken”, vertelt Leon Molenaar. „De zee- en handelskerken legden er heel vroeg al onderlinge contacten.” Met de oprichting van de Antwerpse Raad van Kerken (ARK) in 1972 kwam alles in een stroomversnelling. In de ARK besefte men dat oecumene niet alleen gezamenlijke studie, overleg en inzet vergt, maar ook gezamenlijk gebed. In Amsterdam leerden de pioniers de formule van het 'middagpauzegebed' kennen en alras gingen er ook in de Antwerpse kathedraal mee van start. Protestanten, katholieken, orthodoxen en anglicanen gingen om beurt voor

in een wekelijkse middaggebed, bijgewoond door gelovigen van alle gezindten. „Je proeft er de rijkdom van de diversiteit, die je alleen in de oecumenische ontmoeting kunt vinden,” getuigt Molenaar.

Rond de Groenplaats, in de buurt van de kathedraal, bevonden zich in die periode nogal wat kantoren, vertelt hij. En de meeste bediendes hadden vrij tussen twaalf en twee. „Aan de geïnteresseerden wilden we een kans tot bezinning geven.” Ondertussen zijn kantoorgebouwen van bestemming veranderd en is de middagpauze drastisch ingekort. „En opnieuw

proberen we in te spelen op die nieuwe context”, vertelt onze gesprekspartner. „We verplaatsten de dienst naar 11 uur en mikten op een ander publiek: de toerist, de passant, de gepensioneerde. De korte gebedsdienst is een oase van rust in de grootstad.” Even verzinkt Leon Molenaar in gedachten en mijmert ten slotte: „Armszalig hoe veel Antwerpenaren de kathedraal achteloos voorbijlopen terwijl toeristen van allerlei slag er blijkbaar wel iets te zoeken hebben. Soms ben ik bang dat we in plaats van een oecumenische een puur economische samenleving aan het creëren zijn.”

Leon Molenaar fleurt weer op als we vragen hoe zo'n dienst eigenlijk verloopt. „Onze grootste vijand is de uniformiteit”, benadrukt hij. Het verrassingsmoment, de eigen interpretatie, de typische klemtoon dragen in grote mate bij tot de charme van de dienst. Er bestaat een ruw schema met een paar vaste gebeden, naar gelang het kerkelijk jaar, maar iedere voorganger kan daar vrij op variëren. „In ieder geval staat het Woord centraal. Rond het Woord van

Coördinatoren van de oecumenische gebedsdienst Leon Molenaar en Willem Gommeren voor de Antwerpse kathedraal.

God vinden alle denominaties zich terug, daaruit putten zij al hun wijsheid. Rond dat Woord voel je als christenen van verschillende kerken dat er iets gebeurt. Je wordt een tegenwoordigheid gewaar die niet in begrippen te vatten is.”

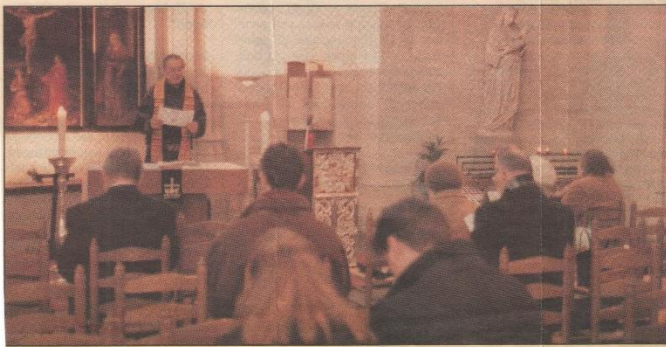
Leon Molenaar is een man van de hoop. „De toekomst is aan de oecumene, aan hen die bereid zijn te luisteren en te ontdekken hoe rijk we zijn aan diversiteit. Bovendien kunnen we het ons niet langer permitteren ons op te sluiten in onze groepjes en sektjes. In die zin zijn wij voorlopers”. Aangestoken door zoveel enthousiasme wonen we de volgende donderdag de middagpauzedienst bij. Dominee Chris Vonck gaat voor. Lied, Schriftlezing, korte prediking en gebed wisselen elkaar af. Na afloop maken we nog een praatje met een gelovige uit de Anglicaanse Kerk te Antwerpen, die naar verluidt zo'n 4000 leden telt. Het zet er ons toe aan nog even de inleidende tekst bij de gebedsbrochure van de gebedsweek te herlezen.

ders) elkaar ontmoeten naar aanleiding van de 75ste verjaardag van de 'Mechelse gesprekken'. Ondanks vele verdachtmakingen en tegenkantingen hebben de oecumenische voorlopers als Kardinaal Mercier en Lord Halifax geoordeeld dat het goed was 'om gezamenlijk de verschillen tussen de anglicaanse Kerk en Rome te onderzoeken, met de bedoeling de eenheid te bevorderen'. In vergelijking met wat er op oecumenisch vlak intussen gerealiseerd is, was het een bescheiden project. Nochtans zijn het zulke christenen die ons stimuleren om moedig, gedurfd en met vaste wil de eenheid tussen gedoopten te promoten: en dit ondanks onze eigen traagheid en de huidige hinderpalen. Laat ons met hart en ziel ons voorbereiden op deze viering. Laat ons in onze voorbeden expliciet bidden voor de verhouding tussen anglicanen en de katholieken”.

PETER VANDE VYVERE

▲ Iedere donderdag om 11 uur in de Onze-Lieve-Vrouwekathedraal van Antwerpen oecumenische gebedsdienst ('middagpauzegebed'). Ingang: Handschoenmarkt, zijkapel rechts. Info: W. Gommeren, Herentalse Baan 57, 2150 Borsbeek. ☎ 03/321.76.91.

Dominee Chris Vonck: „Onuitsprekelijke. Schepper van aarde en mensen, vergeef het ons, dat wij bidden vanuit onze dubbelheid en halfslachtigheid”.

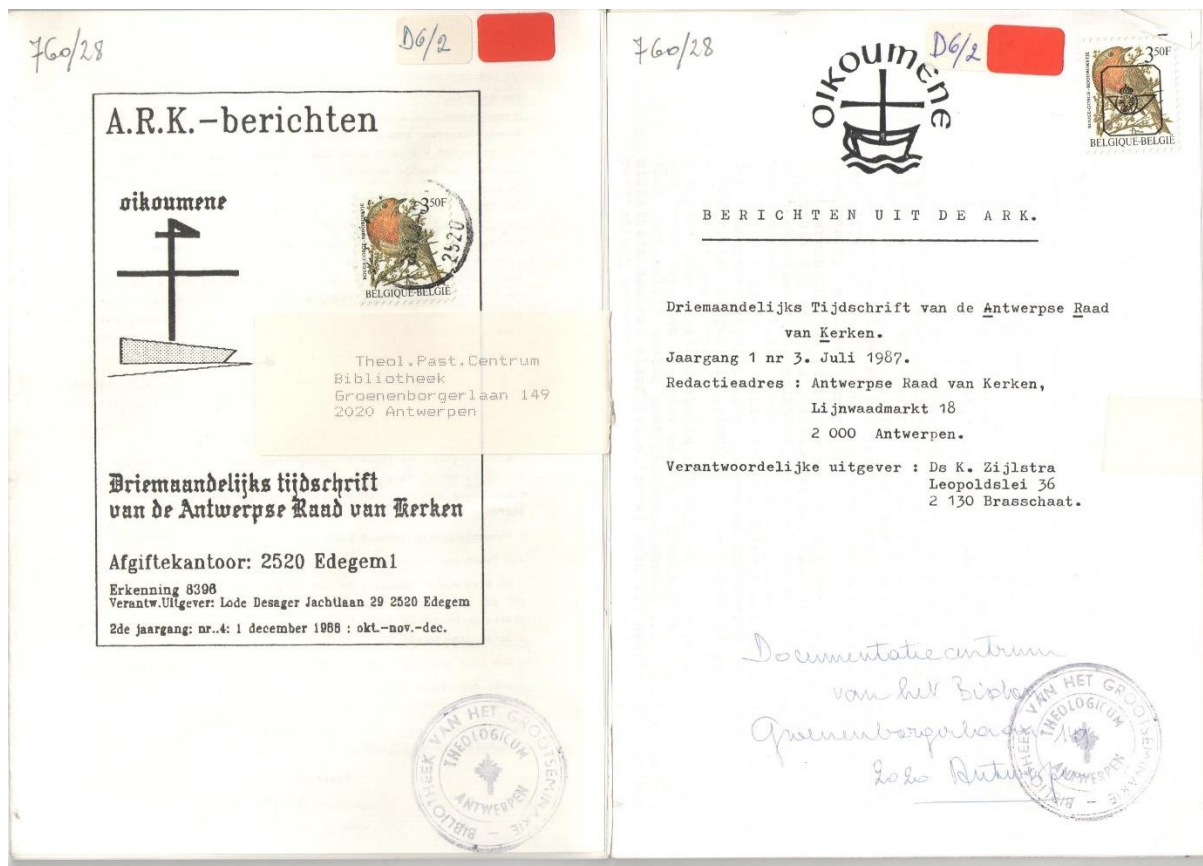
Naast deze vaak eenmalige of over een aantal jaren gewerkt hebbende activiteiten is er één activiteit die sinds advent 1976 altijd heeft bestaan: dat is het gezamenlijke gebed in de middagpauzediensten (eerst op donderdagen). Deze vonden eerst plaats in de Schoenmakerskapel, dan in de Winterkapel van de kathedraal, dan in de Doopkapel (zijkapel, rechts van de ingang) van de kathedraal. Toen deze moest wijken voor de boekwinkel, werd het de Sacramentskapel. De laatste jaren pelgrimeert de kleine maar trouwen groep bidders langs kerken in de binnenstad. Zeker te noemen zijn hier Elizabeth Loze (technische ondersteuning) Leo Molenaar, Wim Gommeren, Michel Franzen. En ook Jean Noppen (orgel) en Maria Knapp (fluit) die jarenlang en zeer trouw de muzikale begeleiding verzorgden.

(foto Maria Knapp en Inge Boonen (werkgroep Voorkepen))

Belangrijk is ook het besluit om vanaf 1987 een driemaandelijks tijdschrift uit te geven: De ARK-berichten. Redacteuren: Klaas Zijlstra (voorzitter ARK en initiatiefnemer), Lode De Sager, Michel Franzen, Wim Gommeren, Lieven Gorissen (2014, nieuwe boventitel *Oikoumene*). Doel: De redactie (soms een enkeling, soms een redactiecomité) poogt geheel Antwerpen (Stad en Provincie) te informeren over alles wat er leeft en beweegt in de wereld van de oecumene. Inhoud wisselt nogal met de samenstelling van de redactie. Het is alles geweest tussen 'intern berichtenblaadje van de ARK' (dat altijd) en een 'Spiegel van de oecumenisch activiteiten in de Wereldkerk.' De laatste jaren keert men weer meer terug naar het 'Oecumenisch Nieuws', zoals in het begin: rondom bepaalde vragen stellen vertegenwoordigers van diverse lidkerken zichzelf voor (of vatten de standaardvisie binnen hun denominatie/kerk/stroming op een onderwerp samen). Dit blad zocht in het begin z'n plek naast het tijdschrift 'Oecumenisch Nieuws' (Priorij Regina Pacis, Schotenhof – 1981-2003 – voor heel Vlaanderen; op zich weer de opvolger van *Oekumenisch Nieuws* (1970vv – bisdom Brugge. Red. o.a. Frans van den Brande).

Foto van diverse covers door de jaren heen

De organisatie

Organisatorisch is de Raad van Kerken lange tijd een feitelijke vereniging geweest, waarbij het moderamen bestond uit werkende leden. Zoals we boven al zagen waren in het begin niet zozeer de christelijke kerken officieel vertegenwoordigd, maar kwamen een groot aantal christelijke, kerkelijke groepen/gemeenschappen (soms individuen) in de ARK samen. Kenmerkend was dat zij werkzaam waren op het veld waar de kerk actief is en waar je elkaar dus tegenkomt. Zij voelden vanuit het werk dat zij deden, de behoefte en de noodzaak om elkaar te ontmoeten en die ontmoeting ook vorm te geven, want men wilde graag 'de handen in elkaar slaan'. Het moderamen was in dit alles het kloppend hart van de ARK. Op de algemene vergaderingen (in het begin 4x per jaar!), maar al snel werd het een jaarvergadering, kwamen alle leden, sympathisanten en medewerkers bijeen, en deed het moderamen verslag van haar werking (en/of liet bepaalde werkers aan het woord om verslag te doen), werden plannen gepresenteerd en banden gesmeed. Ook na de aanneming van officiële statuten bleef dit nog lang zo. Onderwijl bleef er onduidelijkheid over het statuut van de Raad zelf en het engagement van haar leden. Dat kon niet blijven duren en toen het 10-jarig jubileum naderbij kwam, besloot men dat echte statuten toch wel nodig waren, inclusief een 'grondslag'.

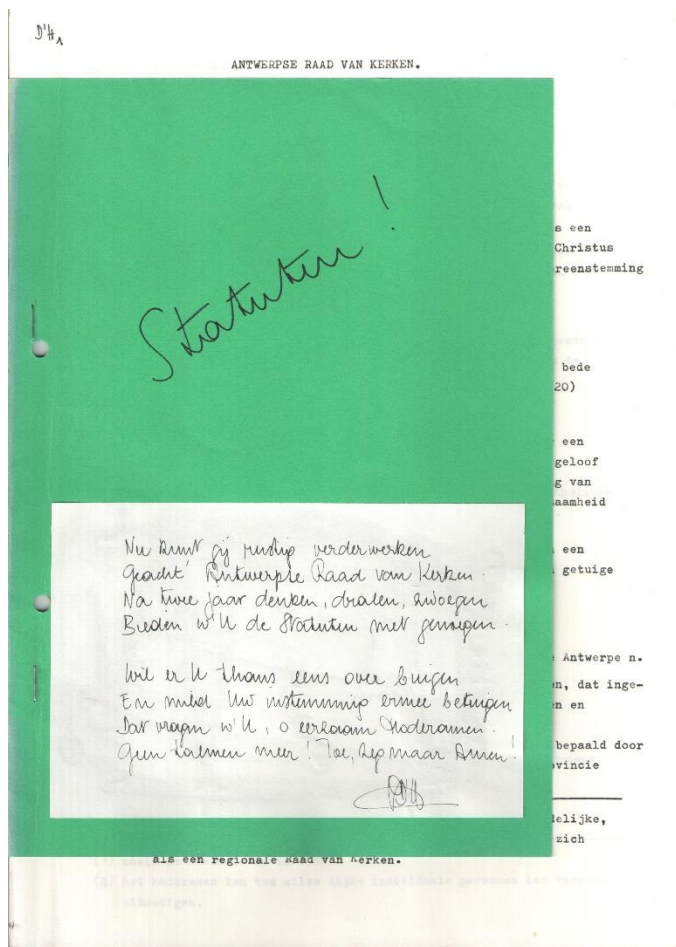
Van beweging naar vereniging

Over de statuten en de bijbehorende grondslag is lang gepalaverd. Het gevaar van juridisering dreigde, ook kwamen pijnpunten in de wederzijdse 'niet-erkenning' nadrukkelijk naar boven. De vraag kwam op: Is een spontane werking eigenlijk wel gebaat bij een formeel statuut? Zou dat niet ook averechts kunnen werken? Pas in 1984 werden er uitgebreide statuten aangenomen en werd de 'beweging' een vereniging. Het was geen eenvoudige bevalling geweest, getuige deze

verzuchting van de hand van Lieve D'Halleweyn (lid van de Statutencommissie). Op het definitieve voorstel, prijkten deze twee kwatrijnen op de omslag

*Nu kunt gij rustig verder werken
Geacht' Antwerpse Raad van Kerken.
Na twee jaar denken, dralen, zwoegen
Bieden w'U de Statuten met genoegten.*

*Wil er U thans eens over buigen
En mild uw instemming ermee betuigen.
Dat vragen w'U, o eerzaam Moderamen.
Geen talmen meer! Toe, zeg maar Amen!*

scan

Waarom ging het zo moeizaam, of: waarom was het zo moeilijk om alles deftig te regelen Als ik de stukken hieromtrent en het eindresultaat (statuten) doorlees dan vallen een aantal zaken op:

1. De werking was blijkbaar te complex en te omvattend geworden om *à l'improviste* door enthousiaste enkelingen te worden gerund. Er moest helderheid komen over engagementen (ook financieel), verantwoordelijkheid, en representativiteit. Er was een besef (van het feit dat en belang) van diverse soorten leden. Men wilde vormen van lidmaatschap onderscheiden en tegelijk iedereen meenemen (rechtdoen). Geen geringe uitdaging.

2. Uit grondslag die werd aangenomen blijkt dat een nieuwe vorm van zelf-bewustzijn is ontstaan. Naar eigen aanvoelen was de ARK het stadium van een beweging ten dienste van de kerken ontgroeid: De grondslag luidt van de vereniging luidt nu: *'De Antwerpse Raad van Kerken is een gemeenschap (fellowship) van Kerken, die Jezus Christus als Heer en Verlosser belijden in overeenstemming met de Heilige Schrift en daarom trachten hun roeping ter ere van de éne God, Vader, Zoon en Heilige Geest gezamenlijk te vervullen'*. De dubbele spits (de kerken onderling verbinden en vervolgens gezamenlijk getuigen) van het begin is nog steeds dezelfde, maar in de toon is er iets veranderd: In 1972 was het nog geheel in de dienstbare toon gesteld (men wil de kerken 'helpen' om haar missie vorm te geven, ook met het oog op de wereld), in 1984 is daar bijgekomen een zelfbepaling van de ARK als een platform, een medium om de roeping van de Kerk *gezamenlijk* te vervullen.

Duidelijker dan voorheen wordt aangegeven dat enkel kerken lid kunnen zijn. Bij de oprichting was het lidmaatschap eigenlijk pragmatisch gedefinieerd als 'iedere groep die iets doet waarbij verschillende kerken elkaar tegenkomen' is *de facto* lid. De theologische discussie over wat wel of niet kwalificeert als 'Kerk' werd niet principieel maar praktisch (pragmatisch; de praktijk als criterium) opgelost. En welke organisatie nu precies bij welke kerk hoort, men hoeft het niet te weten, als het maar (samen)werkt. Als men nu de inventaris maakt, dan zijn alle min of meer officiële christelijke kerken wel vertegenwoordigd: Rooms-katholiek, Protestants-presbyteraans (VPKB¹⁵), Grieks-orthodox,¹⁶ Protestants-Luthers (vertegenwoordigd door wat men toen de 'migrantenkerken' noemde: de *Deutschsprachige Evangelische Gemeinde*, de Scandinavische zeemanskerken en de Evangelisch-Lutherse kerk (Tabaksvest, ds. Zijlstra¹⁷). Deze denominaties krijgen elk een pensum aan stemmen (rk 15, vpkb 8, luthers 4, anglicaans 3, orthodox 2). Alle kerkgemeenten kunnen apart lid worden, maar moeten per denominatie de stemmen beheren. De resterende 'migrantenkerk', de *American Protestant Church* in Ekeren wordt ook lid, en qua denominatie (stemrecht) gekoppeld aan de Protestants-presbyteraanse factie van de VPKB. Om een evenwicht te bekomen wegens het overtal van de rooms-katholieke kerk, wordt besloten dat niet elke individuele parochie lid kan worden, maar dat de RK zich aansluit met de vier diocesane streken: Antwerpen, Voorkempen, Kempen, Nete-Rupel. Er is discussie of de stadsdekenijen ook niet per dekenij vertegenwoordigd moeten zijn in de Algemene Vergadering. - Alle andere organisaties, die van bij het begin actief waren (belangstellend, betrokken, actief) worden nu *gastleden*: het Leger des Heils, *Antwerp Seafarer's Centre*, *Vita en Pax*, etc. Enthousiaste parochies worden uitgenodigd ook gastlid te worden (bijv. Pius X, Sint-Walburgis, Sint-Laurentius). De parochies hebben dit echter nooit goed begrepen, en/of het is nooit helder gecommuniceerd, laat staan gepropageerd. Er blijft ook in deze statuten grote onduidelijkheid of nu personen lid zijn van de Algemene Vergadering, of instanties. Zo is mw. Maria Vogelaar lid (maar eigenlijk vertegenwoordigt ze *Vita et Pax*), net zoals pater Hus (vertegenwoordigt de Abdij van Westmalle). Chris Vonck is lid en vertegenwoordigt in de loop der jaren verschillende organisaties. Bij oprichting van de ARK is hij de 'contactpersoon met andere religies' en vertegenwoordigt de protestantse jeugdvereniging *Op Vrije Voeten*. Later richt hij de Faculteit voor Vergelijkende Godsdienstwetenschappen (FVG) op, en was tijdelijk gevangenisbezoekenier in de Begijnenstraat. Ook pastoraal werkster mw. Maria Lever is lid,

¹⁵ Hiertoe hoorde ook de *église francophone* van Antwerpen.

¹⁶ Als later ook de Russisch-orthodoxe kerk zich meldt (St. Jozefskerk), wordt deze denominatie eerst verdubbeld, en in een nog later stadium tot één herleid: Orthodox.

¹⁷ Deze kerkgemeente werkte volgens de stichter, ds. Hendrik Zijlstra, onafhankelijk van de Missouri-synode, ookal werd ze wel van daaruit gesponsord. Ze wordt gerekend te behoren bij de SELK (zie voetnoot 13)

evenals de werkgroep 'Wereldgebedsdag' (die bestond al voor de ARK), in de persoon van mw. Ada Meijer. En wat met de regionale werkgroepen (Voorkempen, Turnhout)? Zijn die lid, gastlid? De Turnhoutse raad van Kerken is lid van de ARK, maar ook de priorij Jeruzalem (zusters van het Heilig Graf), waar de Turnhoutse Raad van Kerken is gevestigd. Het systeem van vertegenwoordiging en het aantal stemmen per lid (en wie mandaat geeft/heeft, en wie optreedt namens wie) blijft onduidelijk. De aanneming van de statuten lijkt eerder een poging om de discussie erover te beëindigen dan te beslechten.

In de praktijk verandert er dan ook weinig. De ARK werkt gewoon verder zoals vroeger, waarbij het moderamen de motor is en blijft van het geheel en de 'stafleden' (werkend onder het mandaat van het moderamen: secretariaat, boekhouding, studiedienst, verbindingspersonen met diverse kerken, organisatie middagpauzediensten, pers), de link met (en tussen) de diverse werkgroepen en activiteiten garanderen. Het bestuur (nog steeds moderamen geheten) wordt gekozen voor 3 jaar, waarbij voorzitter- en onder-voorzitterschap alterneren tussen de rooms-katholieke en één van de andere lidkerken. Een maandelijks vergadering van het moderamen wordt vooropgesteld.

De formalisering van het statuut en de belijdende grondslag heeft van de 'fellowship' (beweging) van het eerste uur, een interkerkelijke organisatie gemaakt, waarbij leden nadrukkelijker dan voorheen als vertegenwoordigers van instituten worden gezien. De chaotische maar in de praktijk gewortelde samenwerkingsverbanden geraakten hierdoor meer op de achtergrond, terwijl die – zeker in het begin – het werk van de ARK 'body' gaven. De werkers van het eerste uur waren geen officiële kerkelijke functionarissen, maar bevlogen individuen, mensen die elkaar waren tegengekomen, gevonden hadden. Anders gezegd: Met de aanneming van de officiële statuten werd de *beweging* een *vereniging*. Tegelijk was papier ook maar papier. De praktijk werd niet wezenlijk aangepast, alleen de presentatie werd formeler en de vergaderstructuur zwaarder. Door de onduidelijkheid (zelfbeeld) van de organisatie bleven echter ook de engagementen onhelder. Op de duur is dat fnuikend voor de betrokkenheid. Als je verwacht in een 'Raad van Kerken' terecht te komen met allemaal vertegenwoordigers met duidelijke mandaten, en met een duidelijke en gelimiteerde agenda, dan moest je niet in de ARK zijn. Tegelijk deed de ARK wel van alles dat leek op zo'n echte Raad van Kerken, maar daarbij was dus niet altijd duidelijk wie wat deed en met welk mandaat.

Van vereniging naar instituut

Na de eeuwwisseling flakkert de discussie over de identiteit en het lidmaatschap dan ook weer op. Tevens wordt het toezicht op feitelijke verenigingen door de overheid verstrengd. Het bestuur/moderamen besluit dat de ARK best een VZW zou worden. Dit was ook van belang gezien de transparantie in geldstromen. Tevens was een duidelijk antwoord op de vraag: welke 'religieuze groepen' lid konden worden noodzakelijk. De Achtergrond bij deze kwestie: Enkele christelijke vrije groepen aan rooms-katholieke zijde (vrije katholieke kerk, Christengemeenschap) wilden graag lid worden van de ARK. De orthodoxe beginselverklaring werkte hier remmend. In de statuten van de VZW (2002) wordt aan de grondslag van de ARK niet geraakt. Enkel de formulering wordt geüpdatet. Organisatorisch wordt nu gepoogd om voortaan te werken met drie soorten *leden* 1. **lidkerken**, 2. **ondersteunende leden** (d.w.z. christelijke groepen en instellingen die op het terrein van de oecumene actief zijn (dit omvat kloostergemeenschappen, spiritualiteitsgroepen, Leger des Heils, Vita en Pax, TPC etc.). Ook aparte RK-parochies en de VPKB-kerkgemeenten *mogen* dat worden. 3. **Waarnemende leden** (d.w.z. Kerken en geloofsgemeenschappen of verenigingen die zich wel verbonden voelen met de werking, maar het lidmaatschap te vergaand vinden (of een voorbehoud hebben bij klassiek

geformuleerde grondslag). Stemrecht krijgen enkel de lidkerken (2 stemmen per lidkerk, ongeacht de grootte). De overige leden hebben een adviserende stem. Ook deze statutenwijziging verliep niet zonder slag of stoot. Binnen het bestuur werd ernaar gestreefd om zowel de representativiteit als de effectieve betrokkenheid op de werking *tegelijk* te waarborgen. Voorzitter, ondervoorzitter en moderator (beide laatste functies combineerbaar) moeten in hun functie verkozen worden door de AV en altijd uit verschillende lidkerken komen. De strikte eis dat voorzitter en ondervoorzitter alternerend rooms-katholiek/andere, maar wel altijd één van beide rooms-katholiek moet zijn, wordt vervangen door een meer algemene formulering: *“Bekwaamheid en representativiteit ten opzichte van de eigen achterban en ten opzichte van de werking van de vereniging zelf zijn de voornaamste criteria. De voorzitter, de moderator en de vice-voorzitter dienen in hun functie gekozen te worden door de Algemene Vergadering en moeten hun wortels hebben in verschillende kerken.”* In 2015 worden in de laatste zin nog twee woordjes toegevoegd om de visvijver te vergroten: *“... en moeten bij voorkeur hun wortels hebben in verschillende lidkerken.”* Alle lidkerken ontvingen 2 stemmen, onafhankelijk van hun grootte, en onafhankelijk de grootte van hun afvaardiging op de AV. Deze formalisering van de werking van de ARK maakte van de *vereniging* eigenlijk een *instituut*, en versterkte de kerkelijkheid. Een ander opvallend verschijnsel (ontwikkeling) is de concentratie op enkele gebeurtenissen (meestal vieringen). Bijv: Vroeger werd rond de gebedsweek voor de Eenheid kanselruil aangemoedigd, waar mogelijk, Verder aangespoord tot ontmoetingen op lokaal niveau gedurende de hele week (daarbij de Centrale Viering als visitekaartje), terwijl langzamerhand alle aandacht gaat naar de centrale viering. Idem voor Wereldgebedsdag. De wekelijkse middagpauzediensten blijven bestaan maar hebben weinig uitstraling buiten de eigen groep (een verzuchting die overigens al te beluisteren is bij allereerste evaluatie in de jaarvergadering van 1988). Naast gebed en ontmoeting (ook meestal vieringen) zijn er weinig tot geen eigen activiteiten meer, die met bezinning of verdieping te maken hebben. Wel doet men mee als interkerkelijke activiteiten vanuit andere organisaties om medewerking vragen (bijv. introductie NBV in 2004). Ook de jaarlijkse oecumenische Paasgroet kan blijven rekenen op een brede basis en dito respons.

Instroom van vrije kerken

Reeds in 1995 was er vanuit de ARK contact gezocht met de vrije kerken (protestantse niet-VPKB kerkgemeenschappen, en anderstalige RK-kerken). Vertegenwoordigers werden uitgenodigd om zich te presenteren. Dit leidde in 1997-1998 tot een interessante bezoekenronde langs op dat moment nog tamelijk onbekende geloofsgemeenschappen, maar niet direct tot uitbreiding van de ARK. In 2006 poogde de ARK de evangelische en vrije kerken te overtuigen om lid te worden. John van der Dussen (VVP en Federale Synode) kwam spreken, maar het water bleek nog te diep, zelfs voor een waarnemend lidmaatschap. Er blijken bedenkingen van theologische, spirituele, ethische en ecclesiologische aard. Men wil wel samenwerken om te getuigen (evangelisatie), maar niet structureel. Liever ad hoc. In 2013 doet het bestuur een nieuwe poging, ook zonder succes. In 2015 vindt er een statutenwijziging plaats waarbij het kerkelijk karakter van de ARK wordt versterkt. Het wordt nog nadrukkelijker dan voorheen een Raad van *Kerken*. Deze kerken (RK, Angl, VPKB, DEGPA-EKD, Orthodox, Evangelisch-Luthers SELK) hebben stemrecht en heten voortaan ‘werkende leden’. Parakerkelijke organisaties kunnen – als ze dat wensen, en de statuten kunnen onderschrijven – lid worden van ARK als ‘toegetroden leden’ (zonder stemrecht). Geen van de organisaties die in het verleden zo actief en bepalend voor de ARK waren geweest, meldt zich om toegetroden lid te worden. Het contact was ook al grotendeels verloren, en doofde hiermee geheel uit, ook formeel. Inmiddels hebben de gesprekken met kerken van de Federale Synode (administratief verband van vrije kerken van gereformeerde, evangelische en pentecostal signatuur) succes. Op de AV van 2018 worden zij lid, niet als toegetroden leden, maar als

lidkerken. Het betreft de gemeentes op het grondgebied van de stad Antwerpen. Hiermee wordt in één klap een bont geheel van Evangelische en Pinksterkerken (zowel autochtoon als anderstalig, veel etnisch gekleurd) lid op gelijke voet met de reeds gesettelde traditionele kerken. Ze worden groepsgewijs aan de lijst van lidkerken toegevoegd. Op dezelfde vergadering treden Jozef van Glabbeek (voorzitter) en Emma van der Kaden (secretaris) af. De voorzitter van de VVP (Vereniging van Vlaamse Pinkstergemeenten) John van der Dussen, wordt gekozen tot voorzitter van de ARK. Ds. Hans Neels (VPKB) wordt ondervoorzitter. Voor het eerst in de geschiedenis van de ARK is er geen rooms-katholieke voorzitter of ondervoorzitter meer.

De cirkel is rond, of de slang bijt zichzelf in de staart: Met de komst van de vrije kerken moet de oorspronkelijke doelstelling van de ARK weer gereactiveerd worden: ontmoeting, kennismaking met andere christelijke kerken en geloofsgemeenschappen. Alleen gaat het nu niet meer zozeer om de romana en de traditionele protestantse en andere christelijke kerken (en hun leden, werkingen, en organisaties) die elkaar gaan opzoeken, maar om allerhand onafhankelijke geloofsgemeenschappen van zeer diverse aard en origine, en wat er nog over is van de traditionele kerken. De *Prediker* wist het al: 'Er is niets nieuws onder de zon', en tegelijk sloeg ook *Bob Dylan* de nagel op de kop: *The times they are a-changing*.

Dick Wursten, Sint-Michielsdag 2022

Bronnen

1. Brochures uitgegeven door de ARK zelf t.g.v. het tienjarig bestaan (1982), met historische opstellen van oblaat Suzanne de Vries en prof. Eddy Van Waelderren; en het twintigjarig bestaan (1992), met historisch opstel van deken Omer Hamels (samenvattend vanuit de brochure van het tienjarig bestaan), ds. Egbert Rooze (voorzitter, actuele elementen), en Maria Lever (moderator) die terugblijkt op de periode 1982-1992. Alfons Laureys schetst *Apostolatus Maris* in oecumenische vaarwater.
2. De ARK-berichten. Dit tijdschrift verschijnt trimestrieel sinds 1 januari 1987 (= jg. 1/1, ds. Klaas Zijlstra en Lode Desager, gestencild). De volledige reeks is te raadplegen in de bibliotheek van het TPC (jg. 27/2 is wellicht nooit verschenen). Hierin staan in het begin vooral aankondigingen en verslagen van activiteiten en algemene vergaderingen. Af en toe wordt een lezing ook (verkort) afgedrukt. De verspreiding is beperkt. Als dhr. Willem Gommeren in 1997 het redactiesecretariaat overneemt, wordt de inhoud een bont geheel van verslagen en aankondigingen van eigen en andermans (ook buitenlandse) oecumenische initiatieven, activiteiten en ontwikkelingen. Af en toe zijn er ook opiniërende artikelen (bijv. n.a.v. *Dominus Iesus*). Het blad valt in deze periode op door creatief gebruik van lettertypes, wordt op grote schaal verspreid, maar kent slechts weinig abonnees. Vanaf 2014 wordt ARK-berichten uitgegeven met een nieuwe boventitel: *Oikoumene*. De redacteur is van dan af Lieven Gorissen. Er verschijnen weer meer kennismakings-artikelen in het blad, waarbij thematisch wordt gewerkt. Wat opvalt is dat de stem van de 'vrije kerken' nadrukkelijk doorklinkt.
3. De jaarverslagen van de ARK (bijna altijd integraal in de ARK-berichten gepubliceerd).
4. Over Vita et Pax en 'het werk der hereniging' zie ook de website van de Benedictinessen van Schotenhof: <https://www.benedictinessen-schoten.be/> en met name de pagina over de

oecumenische missie: <https://www.benedictinessen-schoten.be/oecumene.htm> . Lydia Olieslagers heeft een overzicht van de Vita en Pax-oblaten geschreven: *Het verhaal van de {interne} oblaten van Vita et Pax*. In de MemoReeks 'herinneringen aan personen en gebeurtenissen uit het katholiek leven' heeft Irmgard (Suzanne) de Vries haar herinneringen opgeschreven in een cahier (Katholiek Documentatiecentrum, Nijmegen).

5. Gesprekken met Willem Gommeren, Lydia Olieslagers & Olga Van Valckenborgh, Michel Franzen, en Frans van den Brande.